

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU321

विशेष शिक्षण पदवी शिक्षणक्रम

मूल्यनिर्धारण आणि गरजांची ओळख

कु. मधुरा भालेराव, डॉ. साधना लामतुरे, डॉ. शर्मिष्ठा ओक, अर्चना जोशी, शुभांगी जोशी

घटक १ : श्रवणन्हासाची शीघ्र ओळख : गरज आणि कार्यनीती

घटक २ : श्रवणशास्त्रीय मूल्यनिर्धारण

घटक ३ : भाषा आणि संप्रेषणाचे मूल्यनिर्धारण

घटक ४: वाचा मूल्यनिर्धारण

घटक ५ : शैक्षणिक मूल्यनिर्धारण आणि गरजांची ओळख

घटक ३ भाषा व संप्रेषणाचे मूल्यमापन

३.० उद्दिष्ट

३.१ प्रस्तावना

३.२ विषय विवेचन

३.२.१ संप्रेषण : संकल्पना आणि प्रकार (भाषिक आणि अभाषिक)

३.२.२ आकलनातील भाषा आणि अभिव्यक्तीतील भाषा संकल्पना,प्रकार (भाषिक व सांकेतिक)भाषेची संरचना.

३.२.३ सामान्य विकास होणाऱ्या मुलांमधील विकासाचे टप्पे- श्रवणशास्त्रीय दृष्ट्या विविध प्रकारच्या कर्णबधीरत्वाचा आणि परिस्थितीचा (पालक सहभाग ,भाषेसाठी शीघ्र हस्तक्षेपन सुविधा) भाषा व संप्रेषणावर होणारा परिणाम..

३.२.४ भाषा व संप्रेषणाचे मूल्यमापन : विकासात्मक पडताळा सूची, स्केल्स, प्रमाणित चाचण्या ,आणि भाषेच्या विविध घटकांचे नमुन्यावरून मूल्यमापन (निर्मितीक्षमता ,क्लिष्टता ,योग्यता आणि संप्रेषणता.)

३.२.५ संप्रेषण व भाषा संदर्भातील गरजांची ओळख.

३.३ सारांश

३.४ पारिभाषिक शब्द

३.५ सरावासाठी प्रश्न

३.६ अधिक वाचनासाठी संदर्भ पुस्तके

३.० उद्दिष्टे

ह्या प्रकरणाचा अभ्यास केल्यानंतर तुम्ही

- १) संप्रेषणाची संकल्पना आणि संप्रेषणाचे विविध प्रकार स्पष्ट कराल.
- २) भाषा विकासातील आकलनातील भाषा व अभिव्यक्तीतील भाषा म्हणजे काय ते सांगाल.
- ३) सामान्य विकास होणाऱ्या मुलांमधील भाषा विकासासाठीचे पुर्वावश्यक घटक सांगू शकाल.
- ४) सामान्य विकास होणाऱ्या मुलांमधील भाषा विकासाचे ०-५ वर्षांमधील टप्पे सांगाल.
- ५) भाषा व संप्रेषणावर परिणाम करणारे वैद्यकीय व परिस्थितीजन्य घटकांचे स्पष्टीकरण द्याल.
- ६) भाषेचे नमुने विविध प्रमाणित साधनांच्या सहाय्याने तपासू शकाल.
- ७) भाषा व संप्रेषणातील मुल्यानिर्धारणाची संकल्पना स्पष्ट कराल.
- ८) भाषेचे विविध घटकांचे मूल्यनिर्धारण कसे करायची हे समजेल.
- ९) भाषा व संप्रेषणाच्या संदर्भातील गरजांचे निर्धारण कसे करायचे हे समजेल.

३.१ प्रस्तावना

संप्रेषण, संज्ञापन, संवाद हे सर्व शब्द आपण दैनंदिन जीवनात नेहमीच ऐकत असतो. प्रत्येक क्षेत्राच्या विशिष्ट अशा संकल्पना असतात. ज्या जाणून घेतल्या नंतर त्या क्षेत्रातील सखोल ज्ञान समजण्यास मदत होत असते. विद्यार्थी मित्रांनो या घटकात आपण समाजशील अशा मानवाच्या जीवनातील त्याचे अस्तित्व सिद्ध करणाऱ्या संप्रेषणा विषयी माहिती बघणार आहोत. यात संप्रेषणाचे विविध प्रकार तसेच भाषेचे विविध प्रकार याची माहिती तुम्हाला मिळेल. विशेष शिक्षक म्हणून कार्य करताना कर्णबधीर विद्यार्थ्यांचा भाषा विकास हा घडवून आणावा लागतो. तो आपोआप होत नाही. तेंव्हा हा विकास घडवून आणताना सामान्यपणे भाषा विकास, संप्रेषण विकास कसा होतो /कोणत्या टप्प्यात होतो ? त्या टप्प्यांची वैशिष्ट्ये काय असतात हे समजून घेणे खूप महत्वाचे आहे. त्याच ज्ञानाच्या आधाराने आपण श्रवण बाधित विद्यार्थ्यांच्या भाषा विकासाची आखणी करीत असतो आणि म्हणूनच सखोल ज्ञान आपण या घटकातून घेणार आहोत.

सामान्य भाषा संप्रेषणाच्या सर्व संकल्पना व विकासाचे टप्पे बघितल्यानंतर आपण ज्या विद्यार्थ्यांना शिकवणार त्या विद्यार्थ्यांची भाषा व संप्रेषण विकासाच्या टप्प्यावर आहेत व आपल्याला त्यांना कोणत्या टप्प्यापर्यंत पोहचवायचे यासाठी भाषा संप्रेषणाचे मुल्यांकन होणे आवश्यक आहे. ह्या घटकात आपण भाषा व संप्रेषण मुल्यानिर्धारणाचे विविध घटक व मूल्यमापनाची प्रमाणित साधने बघणार आहोत.

३.२ विषय विवेचन :

३.२.१ संप्रेषण, संकल्पना व प्रकार — संप्रेषण हा मानवी जीवनातील एक अविभाज्य घटक आहे. मानवाला समाजात राहत असताना आपल्या भावना, मते, विचार दुसऱ्यापर्यंत पोहचविण्यासाठी संप्रेषण साधावे लागते. संप्रेषण वेगवेगळ्या प्रकारे केले जाते. संप्रेषणाची संकल्पना समजून घेताना सर्वप्रथम आपण संप्रेषणाची व्याख्या जाणून घेऊ या.

“Communication is a complex, two-way, and intentional process of passing the message from one end to the other using a channel.”

“संप्रेषण ही माध्यमाद्वारे होणारी गुंतागुंतीची द्विमार्गी व सहेतुक प्रक्रिया आहे ज्याद्वारे एका बिन्दुकडून दुसऱ्या बिंदूकडे संदेश पाठविला जातो.”

या मधील महत्वाच्या शब्दांचे स्पष्टीकरण खालील प्रमाणे-

प्रक्रिया : ज्यावेळी आपण संप्रेषण करत असतो त्यावेळी मॅदूच्या स्तरावर अनेक क्रिया एकावेळी होत असतात. व अनेक क्रिया या ज्यावेळी एकत्रपणे होतात तेंव्हा ती प्रक्रिया होते. ह्या प्रक्रिया होताना चार घटक हे संप्रेषण प्रक्रियेत कार्यरत असतात. ते म्हणजे वक्ता, श्रोता, माध्यम व संदेश याबद्दल सविस्तर माहिती आपण बघणार आहोत.

संप्रेषण : आपण संप्रेषण करत असतो तेंव्हा ते इतक्या सहजपणे घडते की, त्यामागील गुंतागुंतीची प्रक्रिया आपल्या लक्षातही येत नाही. परंतु सहज विचार करा. मला समोरच्या व्यक्तीला नमस्कार, काय म्हणताय ? सगळं ठीक आहे ना ? असा संदेश द्यावयाचा असेल तर शारीरिक व मॅदूच्या स्तरावर काय काय क्रिया अगदी अल्पावधीत होतात आणि आपला संदेश समोरच्या व्यक्तीपर्यंत पोहोचतो. हा संदेश पोहचविताना मॅदूच्या स्तरावर अनेक क्रिया घडतात जसे समोरच्या व्यक्तीची ओळख, त्याचे आपल्याशी असणारे नाते, संप्रेषणाची वेळ, परिस्थिती या सर्व गोष्टींचा विचार केला जातो. यानंतर मॅदूच्या भाषा परिक्षेत्रातून भाषेतील वेगवेगळ्या शब्दांची निवड केली जाते आणि त्या शब्दांना योग्य नियमात बांधून वाक्यरचनेचा विचार केला जातो. यानंतर आपल्याला बोलण्याच्या मध्यामातून संदेश द्यावयाचा असेल तर आपला मॅदू आपल्या वागेंद्रीयातील अवयवांना तशी सूचना पाठवितो. वागेंद्रीयाची योग्य पद्धतीने हालचाल करून योग्य त्या आवाजात आपण त्या वाक्याचे उच्चारण करतो म्हणजेच सरळ साधी वाटणारी वरील कृती करण्यामागे एवढ्या सर्व प्रक्रिया होत असतात. यापैकी एकही क्रिया सदोष असेल तर संदेश योग्य पद्धतीने पोहचू शकणार नाही व संप्रेषण यशस्वी होणार नाही. म्हणूनच संप्रेषण ही अतिशय गुंतागुंतीची प्रक्रिया आहे.

३) संप्रेषण ही द्विमार्गी प्रक्रिया आहे.- संप्रेषण प्रक्रिया होत असताना वक्ता, श्रोता अशा दोन बिंदूंच्या दरम्यान संदेशांची देवाण घेवाण होत असते. संप्रेषणातील प्रत्येक संदेशात द्विमार्गी होण्याची क्षमता असते.

४) सहेतुक : संप्रेषण करण्यामागे उद्देश नेहमीच उद्देश असतो. हा उद्देश स्वतःची भावना, विचार दुसऱ्या पर्यंत पोहचवणे असू शकतो. किंवा वक्त्याने पाठविलेल्या संदेशाला प्रतिसाद देणे असा असू शकतो.

विद्यार्थी मित्रानो वरील स्पष्टीकरण वरून संप्रेषणाची व्याख्या व संकल्पना आपल्या लक्षात आली असेल आता आपण संप्रेषण साखळी या बद्दल सविस्तर माहिती बघू या.

आ) संप्रेषण साखळी :-संप्रेषण साखळी म्हणजेच आपण बघितलेल्या व्याखेचे आकृतीच्या माध्यमातून स्पष्टीकरण होय.

आकृती क्रमांक १.१

आता या आकृतीचे स्पष्टीकरण बघू या.

वरील आकृती क्र.१.१ मध्ये एकूण चार घटक आहेत. त्यांची सविस्तर माहिती बघू.

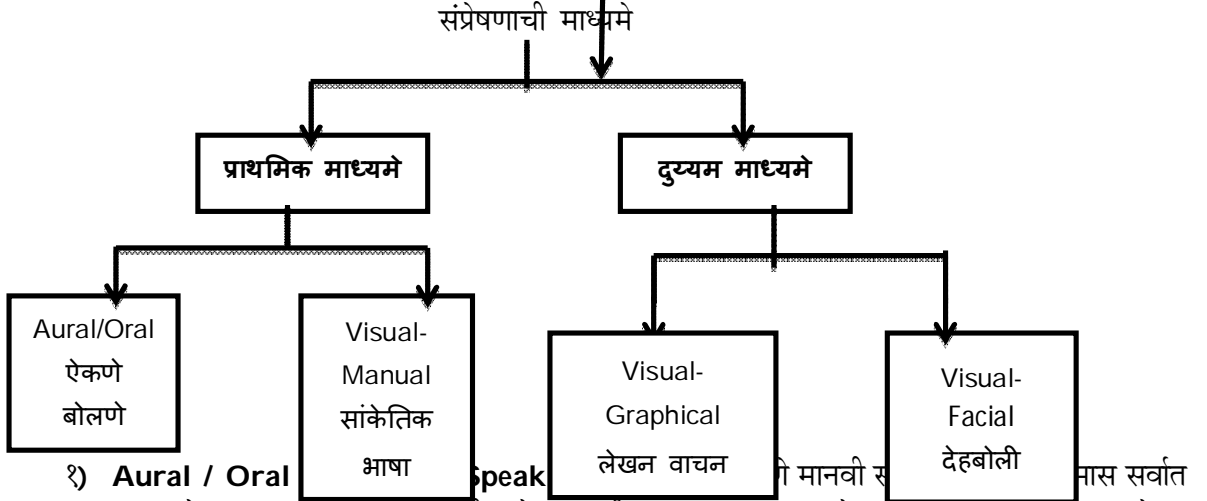
१. **वक्ता (Encoder) :** आपण ज्यावेळी संप्रेषणाची संकल्पना अभ्यासात आहोत त्यावेळी लेखनाच्या माध्यमातून मी माझा संदेश तुमच्या पर्यंत पोहचविते आहे. संदेश देणारा किंवा बोलणारा म्हणजेच वक्ता ज्याला या संप्रेषण साखळीत Encoder असे म्हणतात.
२. **श्रोता (Decoder) :** जी व्यक्ती संदेशाचे ग्रहण करते.म्हणजेच आलेल्या संदेशाचे विश्लेषण करून त्याचे आकलन करून घेते त्या व्यक्तीस सोप्या भाषेत श्रोता असे म्हणतात.
३. **संदेश (Message) :** जी भावना विचार दुसऱ्यापर्यंत पोहचवायचे त्यास संदेश म्हणतात.काही संशोधकांच्या मते संदेशाचे दोन प्रकार आहेत. जसे यांच्या मते संदेश दोन प्रकारचे असतात.

या दोन्ही संदेशबद्दल माहिती एका उदा.तून बघू या.

उदा.-तुम्ही तुमच्या मित्राशी / मैत्रिणीशी बोट असताना तिने/त्याने दिलेला संदेश ऐकत आहात.प्रत्यक्षपणे होणारा भाषिक संवाद म्हणजे संप्रेषणात्मक संदेश. पण हाच संदेश ऐकताना नकळत तुम्ही वक्त्याचे वय, वक्त्याच्या भाषेची पार्श्वभूमी म्हणजेच तो कोणत्या विभागातील आहे.त्याही विचार करण्याची पद्धत ,सामाजिक/ आर्थिक गट, देहबोली या सर्व गोष्टीमधून संप्रेषणास हातभार लागत असतो.अशा प्रकारच्या संदेशांना माहितीपर संदेश असे म्हणतात.

४. संप्रेषणाची माध्यमे :- संप्रेषणाची संकल्पना व व्याप्ती बघत असताना येणारे संदेश हे कोणकोणत्या माध्यमातून येतात हे ही बघणे महत्वाचे आहे.कारण संप्रेषण साखळीतील सर्वात महत्वाचा घटक म्हणजे माध्यम हा होय. माध्यमाशिवाय कोणत्याच संदेश वाक्त्याकडून श्रोत्याकडे जाऊ शकत नाही.ही माध्यमे कोणती ?ते बघूया. संप्रेषणाच्या माध्यमाचे मुख्यत्वे दोन प्रकार पडतात.व नंतर त्याचे २-२ उपप्रकार पडतात.

१) **Aural / Oral** - ऐकणे/बोलणे हा मानवी संवादाचा सर्वात महत्वाचा माध्यम आहे. कारण मानवी संप्रेषणासाठी ह्या माध्यमाचा उपयोग सर्वात अधिक केला जातो.ह्या माध्यमातून संप्रेषण साधण्यासाठी बोली भाषेचा उपयोग केला जातो म्हणजेच वक्ता आपल्या वाचेचा / वाणीचा उपयोग करून संदेश श्रोत्या पर्याय्य पोहचवितो तर श्रोता ऐकण्याच्या माध्यमातून या संदेशाचे ग्रहण करतो.हे संदेश ग्रहण करताना वक्ता आणि श्रोता समोरासमोर असतीलच असे नाही.उदा. रेडिओवरील बातम्या, दूरध्वनीवरील संभाषण यात वक्ता आणि श्रोता (ऐकणे/बघणे) याच माध्यमाचा उपयोग करत

असतात.दैनंदिन जीवनात आपण एकमेकांशी बोलून संवाद साधतो त्यावेळी याच माध्यमाचा उपयोग करत असतो. ह्या माध्यमास प्राथमिक माध्यम म्हटले जाते कारण मानवाच्या भाषा ग्रहण क्षमतेमुळे माणूस/बालक ज्या परिसरात / सामान्य परिस्थितीत वावरतो.तेथील भाषा तो लहान पानापासून ऐकून ऐकून ग्रहण करत असतो.ती शिकावी लागत नाही आपोआप येते व गरजा व्यक्त करण्यासाठी बोली भाषेचा उपयोग केला जातो.

२) **Visual- Manual (सांकेतिक भाषेचा वापर)**

सामान्य व्यक्ती ज्याप्रमाणे बोलणे-ऐकणे या माध्यमाचा संप्रेषणासाठी सर्रास उपयोग करतात.त्याच प्रमाणे कर्णबधीर व्यक्ती सांकेतिक भाषेच्या माध्यमातून संप्रेषण साधत असते.सांकेतिक भाषा ही कर्णबधीरांची मातृभाषाच आहे.जशी ऐकू येणाऱ्या व्यक्तींमध्ये बोली भाषा आपोआप विकसित होते त्याच प्रमाणे कर्णबधीर बालकांमध्ये सांकेतिक भाषेचा विकास आपोआप होतो.बोली भाषेतील इंग्रजी मराठी हिंदी इ.भाषांप्रमाणेच कर्णबधीरांची सांकेतिक भाषा ही परिपूर्ण भाषा आहे.भाषा होण्याची सर्व वैशिष्ट्ये या भाषेत असल्याने या भाषेच्या माध्यमातून कर्णबधीर बालक प्रभावीपणे संप्रेषण साधू शकते.म्हणूनच संप्रेषणाच्या या माध्यमास प्राथमिक माध्यम म्हटले जाते.परंतु संशोधकांमध्ये अजूनही संभ्रम आहे.

३) **Visual – Graphical (वाचन / लेखन)** वाक्यापासून श्रोत्यापर्यंत संदेश पोहचवण्याचे आणखी एक माध्यम म्हणजे लेखन होय.वक्त्याला द्यावयाचा संदेश हा लेखीमाध्यमातुन्ही श्रोत्यापर्यंत पोहचविता येऊ शकतो.यासाठी प्रत्येक बोलीभाषेतील ध्वनींना चिन्हे दिलेली आहेत.ज्यातून त्या त्या भाषेची लिपी तयार होत असते.या चिन्हांना एकत्र बोली भाषेतील शब्द हे लिपी स्वरूपात /लेखी स्वरूपात समोर ठेवले जातात.उदा. कथा, कादंबऱ्या, संदेश, वृत्तपत्रातील संदेश,पत्र इ.ह्या माध्यमाला दुय्यम माध्यम म्हटले जातात.कारण या माध्यमाचा उपयोग करण्यासाठी लेखन वाचन हे मुद्दाम प्रयत्न करून शिकावे लागते.ते आपोआप येत नाही. दैनंदिन जीवनात संप्रेषणातील या माध्यमास दुय्यम स्थान आहे म्हणजेच सोप्या भाषेत दैनंदिन संप्रेषण ह्या माध्यमाशिवाय होऊच शकणार नाही असे नाही.

४) **Visual – facial (Speech reading देहबोलीचा वापर)** आपण मागे माहितीपर संदेशाच्छ्री माहिती बघितली त्याचप्रमाणे संप्रेषण साधताना आपले हातवारे, आवाजातील चढउतार, कर्णबधीरांना संप्रेषण समजण्यासाठी केलेले ओष्ठवाचन /वाचावाचन, देहबोली, चेहऱ्यावरील हावभाव या सर्व बाबींचा संप्रेषण समजून घेण्यासाठी सहाय्यक माध्यम म्हणून उपयोग होत असतो. म्हणूनच या माध्यमास दुय्यम माध्यम म्हणतात.कोणतेही संप्रेषण फक्त या माध्यमातून परिपूर्ण होऊ शकत नाही.परंतु प्राथमिक माध्यमांच्या जोडीला संप्रेषण प्रभावी होण्यासाठी या माध्यमाचा उपयोग केला जातो.

संप्रेषण प्रणालीची पुढील उदाहरणे पहा.

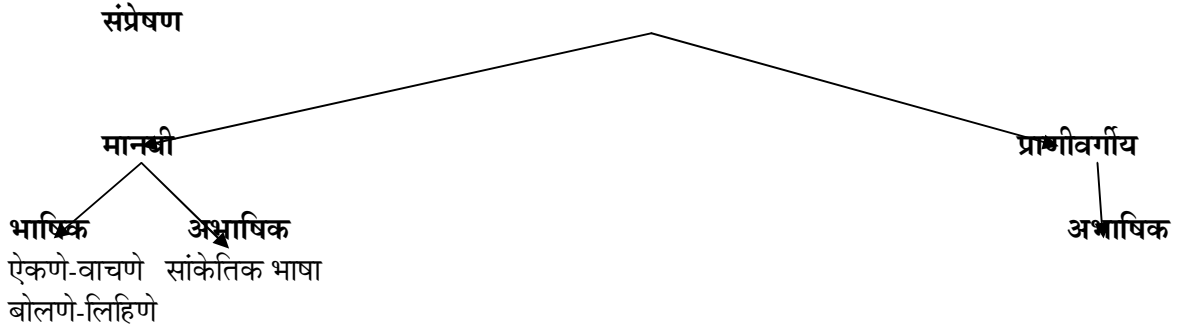
- १) तुम्ही हे पुस्तक वाचत आहात.
- २) लाल सिग्नल पाहून ड्रायव्हर गाडी थांबवतो.
- ३) तुम्ही घरात येत तेव्हा कुत्रा शोपटी हलवतो.
- ४) तुम्ही घर्बाहेर पडताना बाळ रडू लागते.
- ५) मधमाशी एक प्रकारच्या नृत्यातून मधाच्या उगम स्थानाची माहिती देते.
- ६) तुम्ही रेडिओवर भाषण ऐकता.
- ७) दोन माणसे एकमेकाशी सांकेतिक भाषेत बोलत आहेत.
- ८) भरतनाटयम नर्तिका नृत्य करताना मुद्रा वापरते तेव्हा तिच्या नृत्यातील कल्पना तुम्हाला कळते
- ९) तुम्ही हारवाल्याला हाराची किंमत काही हावभाव करून विचारता.
- १०) आकाशात ढग पाहून तुम्ही छत्री बरोबर घेता.

वरीलपैकी कोणती उदाहरणे भाषेची आहेत व कोणती नाहीत. हे तुम्ही तुमच्या दृष्टीने नमूद करा.त्याच प्रमाणे कोणती संप्रेषणाची वाक्ये आहेत व कोणती नाही ते सांगा

वरील वाक्यातील वाक्य क्र. ३ व ५ स्पष्टपणे प्राणीवर्गाचे संप्रेषण दाखवतात. मानवेतर संप्रेषणात प्रामुख्याने प्राण्यांचा व पक्षांचा समावेश होतो. आणखी कोणत्या प्रकारे आपण या वाक्याचे प्रकार पाहू शकतो.? तर भाषिक व अभाषिक वाक्य क्र. २, ४, ८, ९ आणि १० ही अभाषिक संप्रेषणाची उदाहरणे आहेत. त्याच प्रमाणे वाक्य क्र. ६ व ७ ही भाषिक संप्रेषणाची उदाहरणे आहेत.

आपण संप्रेषणाची अनेक उदा. माहिती काही सहेतुक, काही हेतू रहित, काही मानवी, तर काही प्राण्यांची काही निसर्गाचीही उदाहरणे आहेत. एखादी सामान्य व्यक्ती विचार मांडण्यासाठी कोणत्या भाषिक संप्रेषण प्रणालीची संप्रेषणासाठी निवड करते हे महत्वाचे असते.

संप्रेषण प्रणालीचे वर्गीकरण खालील प्रकारे करता येईल.

आपण बघितलेले प्राणीवर्गीय संप्रेषण हे अतिशय मर्यादित असते. प्राणीवर्गीय संप्रेषणाचे हेतूही अतिशय मर्यादित असतात. जसे जीव शास्त्रीय गरज, अस्तीत्व टिकवणे, ढोबळ भावनाचे प्रदर्शन आणि प्रशिक्षित प्रदर्शन इ. प्रशिक्षित प्राणीदेखील शिकवलेल्या संप्रेषणाला धरून त्याच मर्यादित संप्रेषण करतात परन्तु मानवी संप्रेषणाचे तसे नाही मानवी संप्रेषण ही अतिशय विस्तृत संकल्पना आहे. त्याच्या संप्रेषण साठी विविध माध्यमे आहेत. मानवाला विचार करण्याची क्षमता असल्यामुळे त्याच्या संप्रेषणाचे आवाकाही फार मोठा आहे. मानवी भाषेच्या निर्मितीक्षमता या ऐच्छिकता, द्विस्तरात अशा वेगवेगळ्या वैशिष्ट्यांचे प्रदर्शन मानवी संप्रेषणात होत असते. आता आपण भाषिक व अभाषिक संप्रेषणाबद्दल माहिती बघूया.

यापूर्वी बघितलेल्या दहा वाक्यांच्या आधारेच आपण भाषिक व अभाषिक संप्रेषण ही संकल्पना समजून घेऊया. जसे तुम्ही घरी येता तेंव्हा तुमचा कुत्रा शेंपूट हलवतो. हे वाक्य वरील पैकी कोणत्या प्रकारच्या संप्रेषणात मोडते ? बरोबर ! तर हे वाक्य अभाषिक संप्रेषणाचे उदा. आहे.

तर दोन माणसे सांकेतिक भाषेत बोलत आहेत. व तुम्ही बाहेर पडता तेंव्हा बाळ रडू लागते. ही दोन्ही वाक्य भाषिक संप्रेषणात मोडतात. भाषिक व अभाषिक यांतला फरक कसा ठरविला बरे ?

सांकेतिक भाषेतील खुणा या भाषिक मानल्या जातात. कारण सांकेतिक भाषा ही परिपूर्ण भाषा आहे. परंतु भरतनाट्यममधील मुद्रा मात्र अभाषिक मानली जातात. कारण एखाद्या संप्रेषण प्रणालीला भाषिक प्रणाली म्हणण्यासाठी त्यात काही वैशिष्टे असावी लागतात. तर ज्या संप्रेषण प्रणालीमध्ये ही वैशिष्टे आढळून येत नाही त्या संप्रेषण प्रणालीला अभाषिक असे म्हणतात. ही वैशिष्टे आपण भाषेचे स्वरूप बघताना पुढील उपघटकात घेणारच आहोत.

३.२.२ भाषेची संकल्पना, संरचना आणि प्रकार :

(बोली भाषा आणि सांकेतिक भाषा, आकलनातील भाषा आणि अभिव्यक्तीतील भाषा)

भाषे परिभाषा व स्वरूप: मानव हा समजशील प्राणी आहे. समाजाचा प्रभावी घटक म्हणून वावरण्यासाठी मानवाला भाषेची आवश्यकता असते. भाषेच्या गुंतागुंतीच्या स्वरूपामुळे अनेक शास्त्रज्ञांनी भाषेचा अभ्यास करून संशोधनाच्या माध्यमातून भाषेच्या व्याख्या दिल्या त्यापैकी काही व्याख्या बघूया.

१. सपीर (१९२१)

“ Language is a purely human and non instinctive method of communicating ideas, emotions and desire by means of a system of voluntarily produced symbols”

“ भाषा ही ऐच्छिकपणे उच्चारलेल्या चिन्हाची व संपूर्णतः फक्त मानवाशी निगडित असणारी अशी पद्धत आहे की ज्यात संप्रेषणाद्वारे कल्पना आणि भावना ,इच्छा व्यक्त केल्या जातात किंवा पोहचविल्या जातात.”

२. Chomsky (1957)

“Language is a set of finite or infinite sentences each finite in length and constructed out of finite set of elements.”

“भाषा ही मर्यादित किंवा अमर्यादित नियमांमधून व मर्यादित लांबीतच बनविता येतात.

३. Lahey (1978)

“A code where by the idea about the world are represented through conventional system of arbitrary signals for communication”

“भाषा ही अशा पद्धतीने शब्दबद्ध करण्यात आली आहे की ती एक नियमांनी बद्ध अशी संकेताची किंवा संप्रेषणाची सोईस्कर पद्धत आहे. ज्याद्वारे आपण जगाबद्दलच्या कल्पना व्यक्त करू शकतो.

वरील तिन्ही वाक्यांमधील काही महत्वाच्या संकल्पनांचे अर्थ बघूया.

१) **प्रणाली** : आपण भाषा बोलतांना अगदी सहजपणे वापरतो. बोलतांना आपण कधी कधी चुकतो. कधी वाक्य अर्धवट सोडतो. परंतु तरी देखील भाषा ही नियमांनी बद्ध अशी एक प्रणाली आहे. भाषेला विशिष्ट नियम असतात. जसे व्याकरणाचे नियम ,उपयोगाचे नियम.इ. भाषा वापरताना आपल्याला नियमांना डावलून किंवा विसरून चालत नाही. आपण हे नियम बदलू ही शकत नाही आणि नाकारूही शकत नाही. एखाद्या दिवशी असे जाहीर करून चालेल का?, की मी भाषेचे नियम पाळणार नाही तर नाही असे केले तर आपण संप्रेषणच करू शकणार नाही. म्हणजेच भाषा ही एक प्रणाली आहे जिचा अर्थ तेव्हाच समजला जातो जेव्हा भाषेचे नियम काटेकोरपणे पाळले जातात.

२. **यादृच्छिक (Arbitrary)** भाषा ही या यादृच्छिक असते. भाषेत वापरली जाणारी चिन्हे ही या यादृच्छिक स्वरूपाची असतात. प्रत्येक शब्दाला दोन घटक असतात. आशय आणि रूप. शब्दाचे रूप म्हणजे बोललेला किंवा लिहलेला शब्द तर आशय म्हणजे शब्दाचा अर्थ. शब्दांचे रूप आणि आशय यांत काय संबंध आहे असे तुम्हाला वाटते? टेबल ,खुर्ची, झाड हे शब्द उच्चारल्यावर त्या त्या शब्दाची प्रतिमा आपल्या डोळ्यासमोर उभी राहते. आशय आणि रूप यांच्यात कोणताही तार्किक संबंध नसणे यालाच या इचीकता असे म्हणतात.म्हणजेच कोणत्याही वस्तूला दिलेले नाव व त्याचा अर्थ याचा कोणताही संबंध नसतो.जसे एखाद्या वस्तूला वेगवेगळ्या भाषेत वेगवेगळी नावे असतात.जसे फुल या शब्दाला इंग्रजीत flower असे म्हणतात.पण त्याला फुल /flower च का म्हणायचे याला कोणतेही कारण नाही.म्हणूनच भाषेतील चिन्हे ही या इच्छिक आहेत.

३. **Purely human: संपूर्णपणे मानवी:**

नैसर्गिक विरुद्ध शिक्षित हा वाद तर सर्व ज्ञात आहे. भाषा का आत्मसात केली जाते ? नैसर्गिक भाषा आत्मसात करण्याच्या मानवी क्षमतेमुळे म्हणजेच नैसर्गिकरीत्या की शिकवून ? तर चोम्स्कीच्या मते मानवामध्ये फक्त भाषा आत्मसाती कर्णाचे तंत्र (LAD) “Language Acquisition Device” असते त्यामुळे फक्त आणि फक्त मानवच भाषा आत्मसात करू शकतो. म्हणून सापिर च्या भाषेच्या व्याखेत त्यांनी ही संकल्पना वापरली आहे.

४. **मर्यादित /अमर्यादित (Finite / Infinite)**: मर्यादित म्हणजे गणना करता येण्यासारखा णी अमर्यादित म्हणजे अमाप, गणना न करता येण्यासारखा. भाषेच्या मोजमापाचा घटक कोणता? अर्थात कोणत्याही भाषेतील वाचा ध्वनी किंवा शब्द सुद्ध हे गणना करण्यासारखे / मर्यादित आहेत.पण भाषेतील वाक्ये मात्र अमर्यादित आहेत .आपण विचार करून बघूया .आणि मराठीतील एकूण किती

वाक्ये आहेत सांगा बघू ! नाही सांगता येत .कारण निर्मिती क्षमता या भाषेच्या वैशिष्ट्यामुळे चोम्स्कीच्या व्याख्येत मर्यादित/अमर्यादित संकल्पानाचा वापर केलेला आढळतो त्यांनी दिलेली भाषेची व्याख्या इतरांपेक्षा वेगळ्या वाटते .

भाषेच्या व्याख्यावरून भाषेचे स्वरूप तुमच्या लक्षात आलेच असेल .आता हे स्वरूप अधिक चांगल्या पद्धतीने समजून घेण्यासाठी आपण भाषेची संरचना या उपघटकाकडे वळूया .

“भाषा म्हणजे फक्त वाचा नाही. परंतु वाचा म्हणजे भाषा आहे.”

भाषेची वैशिष्ट्ये(characteristics of language)

भाषा ही मानवाच्या जीवनातील अविभाज्य घटक आहे. परंतु भाषा ही भाषा आहे, हे सिद्ध होण्यासाठी काही महत्त्वाची वैशिष्ट्ये आढळतात.ही वैशिष्ट्ये वैश्विक आहेत म्हणजेच जगाच्या पाठीवर कोणत्याही भाषा अभ्यास केला तर त्या भाषेत खालील वैशिष्ट्ये सर्वसामान्यपणे दिसून येतात .

१. **निर्मिती क्षमता** : भाषा ही मानवाला मिळालेली देणगी आहे.भाषा आत्मसात करण्यासाठी मानवामध्ये एक विशिष्ट यंत्रणा कार्यरत आहे.ज्याला (LAD) (Language acquisition device) असे म्हणतात यामुळे मर्यादित आशा चिन्हांच्या सहाय्याने तसेच मर्यादित व्याकरणाच्या नियमानुसार मानव असंख्य वाक्य तयार करू शकतो व या वाक्याच्या माध्यमातून आपल्या कल्पना , आपले विचार भावना आणि इच्छा तो व्यक्त करत असतो.म्हणूनच ही असंख्य प्रकारची वाक्ये ही भाषेचीनिर्मिती क्षमता आहे.
२. **द्विस्तरता: (DUALITY)** कोणत्याही भाषेमध्ये दोन स्तर आढळतात. त्यातील पहिला तर सुट्ट्या /मोकळ्या वर्णांचा किंवा चिन्हांचा असतो. त्या वर्णना स्वतंत्र रित्या कोणताही अर्थ असत नाहीत तर दुसऱ्या स्तरात मात्र या वर्णांची किंवा चिन्हाची योग्य अशी जुळवाजुळव करून अर्थपूर्ण शब्द तयार होत असतात.यालाच भाषेची द्विस्तरता असे म्हणतात. उदा.बदक या शब्दातील ब,द,क या तिन्ही अक्षरांना स्वतंत्र अर्थ नाही.तसेच बदक अशा जुळवणी ऐवजी द,क,ब (क,द,ब)अशी जुळवणी केली तरी देखील अर्थपूर्ण शब्द तयार होत नाही.म्हणून अर्थपूर्ण शब्द तयार होण्यासाठी दुसऱ्या स्तरात अशी योग्य जुळवणी करण्याची गरज असते.
३. **यादृच्छिकता (Arbitrariness)** : यादृच्छिकता हे देखील भाषेचे एक वैशिष्ट्य आहे.प्रत्येक भाषेतील शब्द हे परंपरेने चालत आलेले असतात.म्हणून व्यवहारात त्या शब्दांचा उपयोग सहास पणे करत असतो.परंतु हे शब्द आणि त्याचा अर्थ यात कोणताही तार्किक संबंध नसतो यालाच भाषेची यादृच्छिकता म्हणतात. भाषेचे ध्वनिसंकेत किंवा लेखी स्वरूपातील संकेत , भाषेतील प्रतीके यांचा त्यांच्या अर्थाशी कधीही संबंध आढळून येत नाही . उदा. एखादी हिरवी पाने, फुले, फांद्या असणारी गोष्ट म्हणजेच झाड, हे आपणास आजूबाजूच्या वातावरणातून मिळालेले ज्ञान आहे यात झाड या शब्दाला पेड वृक्ष (Tree) अशीही नावे वापरली जाऊ शकतात. नाव बदलल्याने त्या गोष्टीचा अर्थ बदलत नाही. यालाच भाषेची यादृच्छिकता म्हणतात.
४. **स्थलकालातीतता (Displacement)** : भाषा हे भावना ,विचार ,कल्पना अभिव्यक्त करण्याचे असे माध्यम आहे की ज्याला स्थळ काल आणि कल्पना यांचे बंधन नाही. **उदा** :पुण्यातल्या महाविद्यालयाच्या वर्गात बसून आपण दिल्लीतील राजगृह या स्थळाबद्दल सुद्धा बोलू शकतो.वर्तमान काळात सुद्धा बोलत असताना आपण अनेक वेळा भूतकाळातील घटना प्रसंग किंवा भविष्यकाळातील नियोजन या विषयसुद्धा बोलत असतो. तसेच अनेक वेळा अस्तित्वात नसणाऱ्या पण कल्पनेत असणाऱ्या घटना किंवा व्यक्तींबद्दल आपण भाषेच्या माध्यमातून आपण आपले विचार प्रकट करत असतो. उदा. वीस वर्षांनंतर चा भारत या विषयावर आपण बोलू शकतो. तसेच परी ,राक्षस ,भूत देव इ. सांस्कृतिक भाषा आत्मसात करण्याची क्षमता जैविक पद्धतीने संक्रमित होते पण स्वतः भाषा (मराठी हिंदी,स्वाहिली) सांस्कृतिक पद्धतीने संक्रमण पावते.
५. **संस्कृती संक्रमण :(Cultural transmission)** : भाषा ही पूर्वापार चालत आलेली परंपरागत अशी गोष्ट आहेकी कालांतराने भाषेत अनेक बदल होत जातात पण भाषेचा आत्मा बदलत नाही.भाषेच्या मध्यामातून पिढ्यान्पिढ्या संस्कृती जोपासली गेली आहे.आपल्या संस्कृतीतील नैतिकता ,विशिष्ट रीती,पद्धती ,आपली सांस्कृतिक पार्श्व भूमी ,सांस्कृतिक इतिहास ह्या विविध गोष्टी ,,पुराने,वेद,अभंग यांतून आपल्यापर्यंत पोहोचल्या

आहेत. बऱ्याचशा सांस्कृतिक गोष्टी या सांगोपांगी आपल्या पर्यंत पोहचल्या व आपण त्याचे पालन करू लागलो. म्हणूनच संस्कृती संक्रमण हे भाषेचे एक वैशिष्ट आहे.संस्कृतीचे संक्रमण हे नेहमी बोलिक किंवा लिखित माध्यमातून होत असते.

६. **परावर्तीता(Reflexivity):** कोणत्याही भाषेत आपले विचार कल्पना आणि भावना दुसऱ्यापर्यंत पोहचवण्याचे सामर्थ्य असते. आपण कोणत्या वेळी कोणाशी व कोणत्या भावनेने बोलत आहोत किंवा भाषेचा वापर करीत आहोत हे संप्रेषणातील श्रोत्याला व्यवस्थित समजते.उदा.: -रागाच्या भावनेने झालेले संप्रेषण,खूप आनंद झालेले संप्रेषण यातून हव्या त्याच भावना परावर्तीत होत असतात.यासाठी भाषेतील पराखंडकीय घटकांचा सहभाग असतो/महत्वाचा असतो.

७. **लवचिकता (Flexibility):** कोणत्याही भाषेत लवचिकता हे वैशिष्ट आढळून येते. मराठी भाषेचे उदाहरण घेतल्यास असे म्हटले जाते की मराठी भाषा वळवली तशी वळते.उदा.वाटवे हा शब्द विविध अर्थाने विविध वाक्यांमध्ये वापरला जाऊ शकतो.जसे-मला खूप वाईट वाटले, आणि रोहनने वाढदिवसाला खूप चाँकलेट वाटले.एकच शब्द संदर्भानुसार बदलतो.वाक्य बोली भाषेत वापरताना देखील त्यात लवचिकता आढळते. जसे काही वेळेस संपूर्ण वाक्याच्या ऐवजी त्यातील मुख्य शब्द वापरले तरी श्रोत्यापर्यंत त्याचा अर्थ पोहचतो.

८. **संदर्भानुसार भाषेचा वापर (Recursion):** कोणत्याही (मराठी) अशी अनेक वाक्य असतात.ती वरवर दिसतात वेगळी असतात.परंतु त्यातील गर्भितार्थ वेगळा असतो ,बऱ्याचशा काव्यांमधून भाषेचे हे वैशिष्ट उळकपणे जाणवते. उदा. अरे संसार संसार,जसा तवा चुलीवर,आधी हाताला चटके, तेंव्हा मिळते भाकर.

वरवर पाहता ग्रामीण भागातील स्त्रीच्या मनातील संसाराबद्दलच्या भावना आहेत असे भासते परंतु सखोलविचार केल्यास त्याचा गर्भितार्थ जीवनाच्या तत्वज्ञानशी जोडलेला आहे हे ही समजते. Recursion चा आणखी एक अर्थ म्हणजे वाक्य कितीही मोठे असले तरी पुन्हा पुन्हा येणाऱ्या संदर्भ्या सहाय्याने आपण त्याचा अर्थ लावू शकतो मी काल आमच्या सोसायटीच्या बागेत गेले जिथे छन हिरवळ आणि मुलांना खेळण्यासाठी विविध खेळ होते.ज्या खेळण्यांवर अनेक छोटी मुले खेळत होती हिरवळीवर मोठी मुले गप्पा मारत बसली होती.

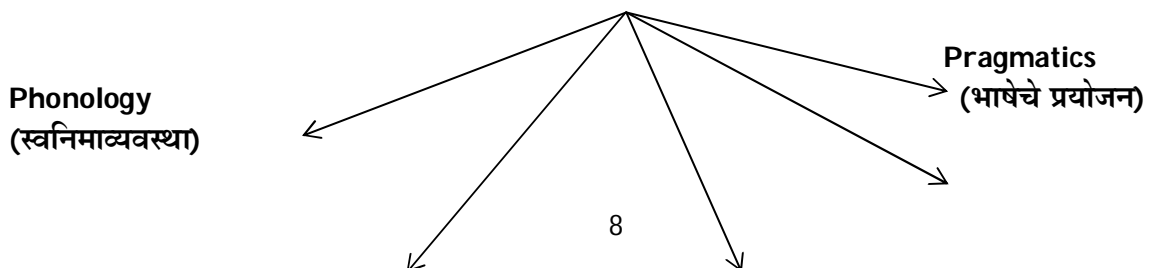
केंव्हाही भाषा वापरताना भाषेला पुनःपुन्हा संदर्भ जोडलेला असतो. संदर्भाशिवाय भाषा कधीच वापरली जात नाही

भाषेची कार्ये :-

- १) संप्रेषणा साठीचे कार्य
- २) विचार,भावना ,कल्पना ,माहिती यांची देवाण घेवाण करणे.
- ३) परिस्थितीवर नियंत्रण ठेवणे.
- ४) वर्तणुकीवर नियंत्रण करणे.
- ५) संस्कृती जतन करणे.
- ६) मनोरंजनासाठीचे कार्य.
- ७) माणसाला ओळख देणे.
- ८) समाजाला एकत्र बांधून ठेवण्याचे कार्य.
- ९) बौद्धिक कार्ये

भाषेची रचना : (structure of language)

भाषाशास्त्रानुसार भाषेची रचना

Morphology
(रूपिमव्यवस्था)

Syntax
(रचनाव्यवस्था)

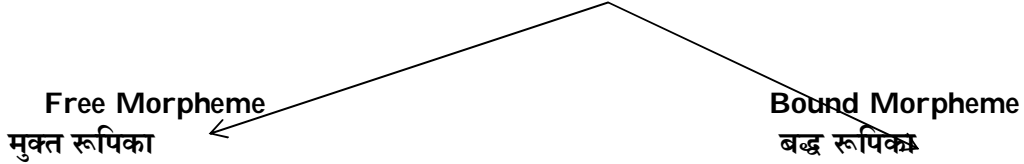
१) स्वनीम व्यवस्था (phonology)

Phonology हा भाषा शास्त्रातील असा घटक आहे की ज्यात प्रामुख्याने स्वनिमांचा म्हणजेच अक्षरांचा अभ्यास केला जातो. कोणत्याही भाषेतल्या स्वनिमांचा अभ्यास म्हणजे स्वनीम व्यवस्था होय. स्वनीम भाषेतील सर्वात लघुत्तम असा घटक की ज्याला स्वतःचे स्वतंत्र अर्थ नाही किंवा स्वःताचे स्वतंत्र अस्तित्व नाही परंतु शब्दात वापरताना स्वनीम बदलल्यास किंवा त्याची जागा बदलल्यास शब्दाचा अर्थ बदलण्याची क्षमता स्वनिमात असते. उदा. ब, प, फ, ग, न (बळ, फळ, गळ, नळ) या सर्वा शब्दांमध्ये पहिले स्वनीम बदलल्यामुळे शब्दाचे अर्थ बदलले तसेच 'डाक' या शब्दातील स्वनिमांची अदलाबदल केल्यास "काडा" हा शब्द तयार होतो आनी अर्थाठी बदल होतो. अशाप्रकारे phonology ट भाषेच्या या लघुत्तम घटकाचा सखोल अभ्यास केला जातो.

२) रूपिमव्यवस्था (Morphology)

रूपिका/ रूपीम (Morphemes)

मुख्य दोन प्रकार आहेत

Morpheme रूपिका म्हणजे भाषेतील सर्वात लघुत्तम असा परिपूर्ण व अर्थपूर्ण घटक या घटकाचा भाषाशास्त्रातील ज्या घटकाचा अभ्यास केला जातो त्याला रूपिमव्यवस्था असे म्हटले जाते. भाषेतील Morphemes याचे दोन प्रकार असतात.

१. Free morpheme (मुक्त /स्वतंत्र रूपिका)-

भाषेतील जे शब्द स्वतंत्र अर्थाने व स्वतंत्र रूपाने वापरले जाऊ शकतात त्यांना स्वतंत्र रूपिका /मुक्त रूपिका असे म्हटले जाते. उदा. शब्दाच्या जातीपैकी नाम विशेषण, क्रियापद, क्रियाविशेषण इ.

२. Bound morphemes (बद्ध रूपिका)-

बद्ध रूपिम म्हणजे वाक्यातील अशी रूपिका जी मुक्त रूपिमांच्या जोडीने वापरला जातो. या रूपिका कधीही स्वतंत्रपणे एकट्या वापरता येत नाहीत. वाक्यात एकट्या येऊ शकत नाही

अस्वच्छ = अ + स्वच्छ, सुंदररीत्या = सुंदर + रित्या याला बद्ध रूपिका असेही म्हणतात उदा. शब्दयोगी अव्यय, उभयान्वयी अव्यय, विभक्ती प्रत्यय इ.

१. रामाने रावणाला मारले.

F B F B F Free m -3 Bound -2 = Total morphemes 5

३) Syntax (रचना व्यवस्था / वाक्यरचना) :

प्रत्येक भाषेची वाक्यरचना त्यातील करता कर्म आणि क्रियापद याची जागा ठरलेली असते आनीय रचनेनुसारच भाषा आत्मसात केली जाते व व्यवहारात वापरली देखील जाते. यालाच भाषाशास्त्रानुसार सिंट्याक्स असे म्हटले जाते. उदा. मराठी भाषेची रचना ही कर्ता + कर्म + क्रियापद अशी आहे. तर इंग्रजी भाषेची रचना कर्ता + क्रियापद + कर्म अशी आहे.

उदा. मी आंबा खाल्ला. (S + O + V)
मैने आम खाया (S+O+V)

I ate mango. (S+V+O)

Sita Killed the rat. (S+V+O)

४. अर्थविचार(Semantics)

भाषेशास्त्रातील शब्द व्हाब्दाचे अर्थ यांचा सखोल अभ्यास करणाऱ्या शाखेस अर्थविचार म्हणतात. कोणत्याही वाक्यात स्वनिमांची जुळवाजुळव, योग्य शब्द आणि योग्याराचना या गोष्टी बरोबर असल्यातरी काही वेळेस वाक्याचा अर्थ लागत नाही. वाक्याचा अर्थ हा फक्त व्याकरणाशी संबंधित नसून तो समाजमान्य असावा लागतो. म्हणजेच वास्तवाशी निगडीत असावा लागतो. आणि दुसरे म्हणजे वाक्य तयार करण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या शब्दांमध्ये lexical relation असावे लागते.

उदा. झाडाने दरवाजा घटाघटा प्यायला. वरील वाक्यात Phonology, morphology & syntax याचे सर्व घटक योग्य पद्धतीने वापरले आहेत. परंतु तरी देखील वरील वाक्य निरर्थक वाटते. कारण

१. झाड सजीव असले तरी दरवाजा पिवू शकत नाही.

२. दरवाजा हा स्थायू पदार्थ असल्यामुळे प्यायला जाऊ शकत नाही आणि म्हणूनच या संपूर्ण वाक्याचा अर्थ आपल्याला कळत नाही.

Lexical संबंधाचे काही प्रकार पडतात ते संदर्भाने अर्थपूर्ण होत असतात.

१. **Synonyms**----समानार्थी शब्द

२. **Antonyms**---विरुद्धार्थी शब्द

३. **Homonyms**---दोन वेगवेगळे शब्दांचे अर्थ (वाटणे, पडणे, झाड, वाचणे)

४. **Hyponymy**----(कुत्रा – प्राणी + पाळीव + सजीव + आवाज (भुंकणे)

५. **Homophony**---सारखा उच्चार असणारे/अर्थ वेगळे .शीला – शिला , दिक्षा – दीक्षा , meet-meat, ship-sheep.

६. **Polysemy**-----एकच शब्द /अर्थ एकत्र पण वेगळ्या संदर्भात वापरणे,

Head डोकं

Head of the team department (HOD)

पहाड ---अवाढव्य , अगदी पहाडासारखा माणूस आहे.

१. **Synonyms** : याचा अर्थ वेगळे शब्द परंतु सारखा अर्थ असणे. थोडक्यात समानार्थी शब्दांना synonyms म्हणतात. वेगवेगळ्या ठिकाणी हे शब्द एकाच अर्थाने अदलाबदल करता येतात. उदा. ती खूप छान दिसते. या वाक्यातील छान या शब्दासाठी आपण सुंदर, चांगली, सुरूप अससे शब्द वापरू शकतो.

२. **Antonyms**

म्हणजे विरुद्ध अर्थाने वापरले जाणारे दोन वेगळे शब्द, यालाच आपण विरुद्ध अर्थाचे शब्द असे म्हणू शकतो.

उदा.- चांगले xवाईट , खरे x खोटे

३. **Homonyms**: उच्चारणात सारखे असणारे परंतु संदर्भानुसार एकापेक्षा जास्त अर्थ असणारे शब्द.

उदा. वाटणे १) मला खूप वाईट वाटले. यात भावना दर्शवली आहे.

२) आईने पात्यावर चटणी वाटली. यात वाटणे यावर बारीक करणे आले आहे.

४. **Hyponymy**: हायपोनिमी म्हणजे एखादा शब्द ऐकल्यानंतर त्याचा अर्थ लावण्यासाठी त्या शब्दाची वेगवेगळी वैशिष्ट्ये आपल्या डोक्यात येतात व त्या नुसार त्या शब्दाची प्रतिमा आपल्या डोक्यासमोर येते यालाच हायपोनिमी म्हणतात.

उदा. Dog(कुत्रा)

+प्राणी

+पाळीव

+सजीव

+आवाज(भुंकणे)

५. Homophony:-

या प्रकारचे शब्द उच्चारणा दृष्ट्या सारखे असतात परंतु त्याची लिखावट किंवा लिखित रूप वेगवेगळे असते व अर्थही वेगळा असतो उदा.meat- - meet , ship—sheep meat म्हणजे मटन meet म्हणजे भेत्नेसं दर्शविला आहे. Ship म्हणजे जहाज sheep म्हणजे मेंढी असा आहे.

६. Polysemy

यामध्ये एक शब्द त्याच्या वैशिष्ट्यानुसार दोन वेगळ्या संदर्भात वापरला जातो.परंतु दोन्ही संदर्भामध्ये त्याचा अर्थ त्याच्या वैशिष्ट्यांशी जोडलेला असतो.

उदा. Head- डोकं (शरीराचा सर्वात वरचा व मुख्य भाग) Head of department यात डोक्याच्याार्थाप्रमाणे सगळ्यांच्या वरची व्यक्ती असाच अर्थ घेतला जातो.

१. Synonyms

- 1) Happy = Glad
- 2) Upset = Sad
- 3) Small = Little
- 4) Glint = Big/huge
- ५) कमळ = नलिनी
- ६) रात्र = रजनी
- ७) सुर्य = रवी

2) Antonyms

- 1) Wide X Narrow
- 2) Shallow X Deep
- 3) Sharp X Bold
- 4) Inward X Outward
- 5) चांगले X वाईट
- ६) सुंदर X कुरूप
- ७) सकाळ X संध्याकाळ

३) Homonyms

1. पडणे

अ) आई दुपारला पडलेली होती.

ब) तो चालताना पडला होता.

पहिल्या वाक्यात पडणे म्हणजे आराम करणे ही क्रिया दर्शवली आहे. दुसऱ्या वाक्यात पडणे म्हणजे दुखापत होणे अस स्पष्ट होते.

२. झाड = अ) बाई म्हणाल्या हा वर्ग झाड.

यात झाडणे ही क्रिया दर्शवली आहे.

ब) कित्ती मोठे आहे हे झाड ?

यात झाड हे नाम आहे.

३. वाचणे अ) तो खूप थोडक्यात वाचला. (यात वाचला म्हणजे प्राण वाचले असा होतो.)

ब) मी स्वतः ते पुस्तक वाचते. (यात वाचते म्हणजे एखाद्या विषयाचे पुस्तक वाचन असा होईल.)

४. Homophony

अ. सुशीला – जिचे शील चांगले आहे अशी ती. सुशिला – चांगला दगड

- आ. दिन – दीन दिन म्हणजे दिवस आणि दीन म्हणजे गरीब दुबळा .
 इ. Live = Leave, Live म्हणजे जिवंत राहणे Leave म्हणजे सोडणे.
 ई. Fill = Feel , Fill म्हणजे भरणे Feel म्हणजे वाटणे.
 उ. Their =There, Their म्हणजे त्यांचे आणि Thereम्हणजे तिकडे.

५. Polysemy

१. Pupil	डोळ्यातील बाहुली आणि शिष्य.
२. Fat	Fat म्हणजे जाड आणि चरबी
३. Break	मध्यंतर आणि तुटणे .

६) Hyponomy

- अ. CAT (मांजर) = प्राणी + पाळीव + सजीव + आवाज (म्याव म्याव)
 आ. दरवाजा = निर्जीव +लाकडी वस्तू + उपयोग लावणे)
 इ. प्राची = स्त्रीलीग + सजीव + आवाज (गोड)

५) PRAGMATICS = (भाषेचे प्रयोजन /भाषेचे वापर)- भाषा वापरताना आणि भाषेचा अर्थ लावत असताना नुसतीच शब्दांची जुळवाजुळव लक्षात घेतली जात नाही तर त्या बरोबरीने आपण आपण कोणाशी बोलत आहोत ,बोलण्याचा संदर्भ काय आहे?(विषय) समोरील व्यक्तीचे वय हुद्द आणि आपल्याशी असणारे नाते तसेच स्थळ यानुसार आपली भाषा वापरण्याची पद्धत बदलते. त्याला आपण भाषा वापरण्याचे समाजमान्य नियम म्हणू शकतो.

या सर्व गोष्टींचा अभ्यास भाषाशास्त्राच्या Pragmatics या शाखेत केला जातो ह्याचे उदा. द्यायचे झाले तर आपण मित्रांशी किंवा मैत्रिणींशी ज्या पद्धतीने बोलतो त्या पद्धतीने आई वडिलांशी बोलत नाही .ज्या पद्धतीने आई-वडिलांशी बलतो त्या पद्धतीने शिक्षकांशी बोलत नाही.म्हणजेच प्रत्येकाशी बोलताना भाषेचे प्रयोजन वागले असते.

भाषेच्या प्रयोजनात आणखी एक महत्वाची गोष्ट आहे.ती म्हणजे बोललेले वक्या हे प्रत्येक वेळी शब्दार्थानुसारच ग्रहण केले जाते असे नाही तर काही वेळेस त्यातून व्यंगार्थ,आणि गर्भितार्थाही प्रतीत होत असतो*

२.३.३ सामान्य ऐकू येणाऱ्या बालकांच्या भाषा विकासाचे टप्पे : कर्णबधीरत्वाचा संप्रेषण आणि भाषा विकासावर होणारा परिणाम

भाषा विकासासाठी पूर्वावश्यक घटक

१)LAD-Language Acquisition Devices-(भाषा ग्रहण तंत्र)

Innate linguistic Capacity—(अंतर्गत भाषाक्षमता)

२) N C C—Normal Cognitive Capacities—सर्व सामान्य बुद्धीक्षमता

३) N C P A – Normal sensory – precaptual Abilities-सर्व साधारण संवेदन ग्रहण क्षमता

४) Language Input—भाषा विकासासाठी दिली जाणारी भाषा

१. अंतर्गत भाषा क्षमता – भाषा ग्रहण करण्याची क्षमता प्रत्येक प्राणीमात्रात असते. अग्राह्य भाषा – प्राणिमात्रांची भाषा म्हणजेच , आपण जे बोलतो ती ग्राह्य भाषा होय. तर प्राणीमात्रांना जेवढी भाषा शिकवली जाते तेवढीच ते व्यक्त करतात. कर्णबधीर विद्यार्थ्यांमध्ये भाषा आत्मसात करण्याची क्षमता असतेच म्हणजेच मानवामध्ये स्वतंत्र प्रणाली असल्यामुळे ती भाषा ग्राह्य धरली जाते. पण प्राणीमात्रात ती ग्राह्य धरली जात नाही तर ती शिकवल्यानंतर बोलतात. गुणसुत्रांमध्ये जर दोष निर्माण झाला तर भाषा विकासात अडचणी येतात.

२. सर्व सामान्य बुद्धीमत्ता = ब्रौकौज एरिया माधर अडचण आली तर योग्य भाषा विकास होणार नाही.म्हणूनच योग्य भाषा विकासासाठी सर्वसाधारण बुद्धीमत्ता /बुद्धीक्षमता असणे आवश्यक असते.

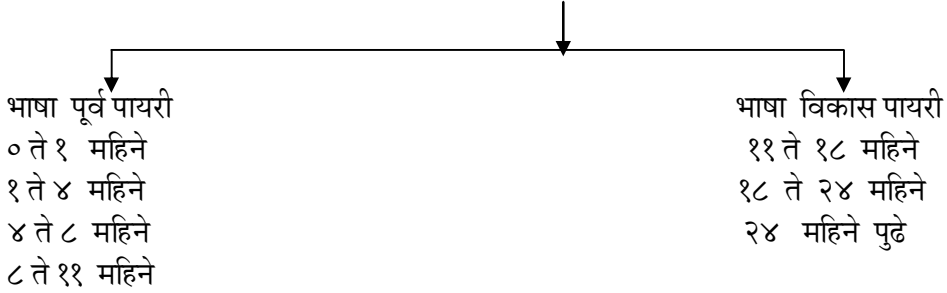
३.सर्व साधारण संवेदन ग्रहण क्षमता : पंचेंद्रिय क्षमता म्हणजेच नाक,कान,त्वचा ,जीभ,डोके या संवेदनक्षमता चांगल्या असणे आवश्यक आहे. उदा. मतीमंद मुलांना स्पर्श ज्ञानाद्वारे गरम,गार,खडबडीत इ.त्वचा या इंद्रियाद्वारे समजू शकते. कर्णबधिरांच्या दृष्टीने श्रवण आणि वाचन (भाषा) इ. आवश्यक असते.

४. भाषा विकासासाठी दिली जाणारी भाषा --भाषेचे नियम , अक्षरे, लिपी, व्याकरण दिले तर त्यापासून आपण हजारो शब्द बनवू शकतो म्हणजेच भाषा विकास कर्णबधिरांच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचा घटक आहे. काही मुलांची शाळा ही खूप मर्यादित प्रमाणात असते . बालकाला दिलेले अनुभव व बालकाला दिली जाणारी संधी यावर भाषा विकास अवलंबून असतो. भाषा विकासाला जर घरातूनच वाव दिला तर मुलांचा भाषा विकास चांगला होईल. म्हणून critical period जेवढी जास्त भाषा देऊ तेवढा भाषा विकास चांगला होईल म्हणून Language Input अत्यंत आवश्यक आहे.

५. भाषा विकास—या सर्व भाषा एकमेकांवर अवलंबून आहे. जर यांचा सारखा विकास झाला तरच भाषा विकास होईल अन्यथा दोष निर्माण होईल.

भाषा विकासाच्या पायऱ्यांची वैशिष्ट्ये : भाषा विकासाच्या पायऱ्या या एकात एक आणि एकानंतर एक अशा पद्धतीने पूर्ण होत असतात म्हणजेच भाषा विकासाच्या ज्या पायऱ्या लिहणार आहोत त्या त्याच क्रमाने विकसित होतात पण त्या एकात एक गुंतलेल्या आहेत. कोणत्याही दोन पायऱ्यांमध्ये कालावधी हा पूर्वनियोजित नसतो . सर्वसाधारण संशोधनांती जे निष्कर्ष आढळले त्यानुसार भाषा विकासाला साहाय्यक म्हणून या पायऱ्या वेगवेगळ्या वर्णन केल्या जातात. दोन प्रकारे विभाजित केल्या जातात.

भाषा विकासाच्या पायऱ्या

भाषा विकासाच्या या पायऱ्या आणि वय हे अभ्यासासाठी सोपे जावे म्हणून मांडलेले गुणोत्तर आहे. यात कोणताही विकास काही महिन्यांच्या मर्यादित बांधला आहे.

भाषा विकास हा जरी विशिष्ट पायऱ्यांनी होत असला तरी पायऱ्यांवर परिणाम करणारे अनेक घटक आहेत. उदा. संवेदन क्षमता , बौद्धिक क्षमता , भाषिक वातावरण व भाषेला वाव .

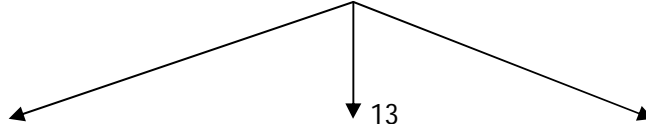
भाषा विकासाच्या पायऱ्या ० ते ३ या वयापर्यंत दिलेल्या आहेत. कारण हा कालावधी 'अतिसंवेदनशील कालखंड' (Critical period) म्हणून ओळखला जातो. या काळात मुलांची ग्रहण क्षमता सर्वात जास्त असते. त्यामुळे भाषेचा पाया याच कालावधीत पक्का होतो. त्यानंतरच भाषाविकास या पायऱ्यांच्या आधारावर होत असल्याने वेगळा वेळ देण्याची गरज भासत नाही तर ० ते ३ या वयातील भाषा विकासावरून पुढील भाषा विकासाच अंदाज केला जातो.

भाषा पूर्व तयारी = भाषा आकलन दोन ध्वनीतील फरक बाळ समजू शकते. परिचित व अपरिचित व्यक्तीच्या आवाजातील फरक बाळ ओळखतो .

आई- बाबांनी दिलेल्या आवाजातील फरक मुलांना समजतो म्हणजेच बाळ गर्भाशयात असताना आईने जर एखादे वाक्य दररोज ऐकवले तर ते वाक्य आईच्या आवाजाला गर्भाशयाच्या बाहेर प्रतिसाद देते. पण तेच वाक्य बाबांच्या आवाजात ऐकवले तर त्याला प्रतिसाद देत नाही. ०—१ मध्ये बाळ फक्त आवाज काढायला शिकते

भाषा अभिव्यक्ती

आवाज काढणे

१ ते ४ महिने

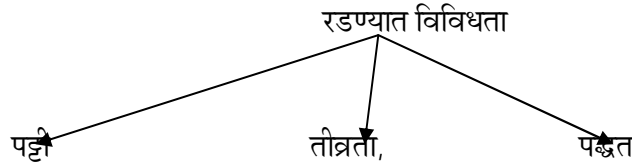
Receptive Language

अ) संप्रेषणाच्या दृष्टीने महत्वाचा कालावधी : ओळखीच्या व्यक्ती व इतर व्यक्ती बाळ ओळखायला लागते. वेगवेगळ्या प्रकारच्या हालचाली बाळ करते. हात हालवणे, पाय हालवणे.इ.

ब) स्वतःशी बोलणा-याकडे नजर लावणे. आई व बाळ हे एकमेकांकडे पाहून तसेच इतर ध्वनी बाळाला समोर धरून एकमेकांकडे पाहते परिचित व्यक्तीशी बाळ Communication Eye Contact करण्याचा प्रयत्न करते व **Social smile** विकसित होऊ लागते. घरातील व इतर व्यक्तीकडून बलाने दिलेला प्रतिसाद म्हणजेच घरातील व्यक्तीकडे पाहून बाळ हसते. तर बाहेरच्या व्यक्तीकडे पाहून बाळ रडते म्हणजे मी देखील कुटुंबाचा एक घटक आहे. असे दर्शविते. म,प,अ,ई, ध्वनी मधील फरक समजू शकते. म्हणजेच म-म-म-म-म्हटल्यावर जेवण ,मामा इ. प-प-प-प- म्हटल्यावर पाणी पापा इ.शब्द समजू शकते. आ---इ---ई शब्द समजू शकते.

Expressive Language (भाषा अभिव्यक्ती): संप्रेषणास पूरकता – रडण्यास विविधता येते.

संप्रेषणास पूरक रडणे. भूक लागल्यावर वेगळा आवाज,दुखत असेल तर मोठ्या आवाजात बाळ रडते.

आवाज काढण्यात ओठाचा चंबू करून उ किंवा ऊ हे ध्वनी निर्माण करण्याचा प्रयत्न करतात.

(Cooing sound) कुइंग घशातून क आणि ग सादृश्य ध्वनी येतात. लहान मुळे बोलताना त्यांना अर्थ नसतो. ही पायरी मोठ्यांच्या संप्रेषणात सहभागी होण्याची चिन्हे दर्शविते .

४ - ८ महिने (Receptive language) आकलन -

- विविध ध्वनी तील फरक समजण्यात वाढ होते. उदा. आनंद ,दुःख या भावनांना दिलेले प्रतिसाद वेगवेगळे आढळतात.आव्जातील चढ उतार समजायला लागते. संप्रेषणातून आनंद मिळवण्याचा प्रयत्न केला जातो व आपल्या आजूबाजूच्या लोकांना मुल वेगळा प्रतिसाद देते. म्हणजेच विविध ध्वनीतील फरक समजण्यात वाढ होते.
- वाचेतील पराखंडकीय घटकाचे आकलन होते.—उदा. आनंद व दुःख या भावनांना वेगळा प्रतीसाद आढळतो
- संप्रेषणातून आनंद मिळवण्याचा प्रयत्न करते.

भाषा अभिव्यक्ती – वाचा विकास

Auditory Feed back स्वतः जे काही उच्चारतो ते ऐकायला येते. Tactile Feedback मिळवण्यासाठी विविध आवाज काढण्याचा प्रयत्न मुले स्पर्श ज्ञान,वेगवेगळ्या इंद्रियांनी होणारी हालचाल, घशातील स्वरांची हालचाल, वेगवेगळे शब्द उच्चारताना होणारी कंपने ,आवाज स्पर्शाने शिकवू शकतो.वागेन्द्रीयाच्या विकासांमुळे बाळ वेगवेगळे आवाज ध्वनी उच्चारायला लागते. हे त्याच्या वाचा विकासासाठी अत्यंत महत्वाची आहे.

६ ते ७ महिन्यापर्यंत कर्णबधीर मुल व सर्वसाधारण मुल यांचा विकास सारखाच होतो. कर्णबधीर विद्यार्थ्यांना Feedback मिळतो.पण Auditory feedback मिळाला नाही तर आपण जे काही बोलतो ते बाळाला ऐकू येत नाही.

मुलांना वेगवेगळे शब्द शिकण्यासाठी प्रोत्साहन दिले जाते. ब---ब---ब—बल्लिंग केल्यावर टाळ्या वाजवल्या जातात.

Babbling: Babbling म्हणजे वाचा ध्वनीची पुरावृत्तीने उच्चारलेली साखळी.

प्रथम एक एक वाचा ध्वनी आणि नंतर त्याची पुनरावृत्ती करून Babbling phase पूर्ण होते.

Babbling चे महत्व

ही प्रक्रिया सगळ्या जगात सारखीच आहे व ती पायरी अतिशय महत्वाची आहे.

भाषा विकासाच्या दृष्टीने Babbling ला महत्व देण्याची करणे--Babbling हे LAD म्हणजे भाषा ग्रहण क्षमता दर्शवण्याचे माध्यम आहे.जागतिक स्तरावर सर्व लहान बाळामध्ये भाषा विकासाच्या टप्प्या मधील पद्धती सारख्याच असतात.

संप्रेषणाच्या दृष्टीने महत्वाची प्रक्रिया –

Babbling मध्ये बाळ हे एकाच प्रकारचा आवाज खूप वेळा काढते. उदा. बा—बा -कर्णबधीर विद्यार्थीच हा शब्द उच्चारत असेल तर त्याला प्रोत्साहन दिले जात नाही.तर तो तेथेच थांबेल.

आधी असलेल्या प्रतीसादांपेक्षाही Babbling अधिक नियंत्रित प्रक्रिया आहे.

वाचा इंद्रियांचा व्यायाम होऊन पुढील वाचेसाठी Babbling चा सराव असतो .

Babbling - ची वैशिष्ट्ये

१) प्रथम स्वतंत्र ध्वनी आणि नंतर या वाचाध्वनीची उच्चाराची साखळी या पद्धतीने विकास होत जातो.

२) Babbling मध्ये हळूहळू पट्टी, स्वर, व्यंजने चढउतार यात विविधता येते.

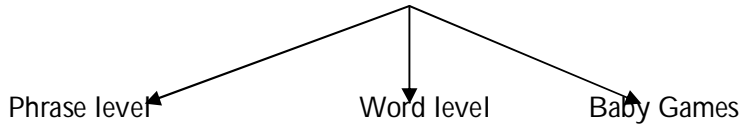
३) सर्वसाधारणपणे ab (vc),(ba), (cv) किंवा abq (vcv) या क्रमाने विकास होतो.

४) बालक कंठच वर्णाकडून हळूहळू ओष्ठ्यवर्णचा Babbling मध्ये उपयोग करतात.

उदा . क, ख, ग नंतर प, ब, ट, उ, इ.

९ ते १२ महिने Receptive Language

अर्थ संबोधनाच्या दृष्टीने महत्वाचा कालावधी अर्थ संबोधनाच्या तीन पातळ्या असतात.

अर्थ संबोधन तीन पातळ्या =

१) Phrase level-(कमी शब्दांचे वाक्य)-सर्वात प्रथम अर्थ संबोधनाच्या दृष्टीने बाळ त्याच्याशी नियमित पणे बोलल्या जाणाऱ्या वाक्याचा अर्थ समजायला लागते.

उदा. भूक लागल्यावर बाळ रडत असेल तर थांब ह बाळा दुध आणते.किंवा छान तयारी केल्यावर आई म्हणते “चला भूर जाऊ या” या प्रकारची वाक्य सरावात ऐकून-ऐकून बाळाला त्याचे अर्थ साम्बिधान होऊ लागतात.या सगळ्या वेळेपर्यंत या वाक्यातील स्वतंत्र शब्दांचे अर्थ बाळ समजू शकत नाही.

२) शब्द पातळी (Word level) : हळूहळू Phrase level मधून बाळ स्वतंत्र शब्दानाही प्रतिसाद द्यायला शिकते. म्हणजेच हळूहळू स्वतंत्र शब्दांचा अर्थ बाळाला कळू लागतो.

उदा. त्याच्या माहितीतील शब्द, वस्तू, यातील फरक बाळाला समजतो. यासाठी पंखा कुठेआहे, डोळे कुठे आहे, असे प्रश्न विचारल्या नंतर बाळ त्या गोष्टीकडे बोट दाखवते आणि नेहमी दाखवल्या जाणाऱ्या वाक्यामधील शब्द आणि ती वस्तू यांचा सहसंबंध समजतो .

उदा. आई म्हणते की, “ हे बघ मी तुझ्यासाठी दुध आणलयं” आणि दुधाची बाटली यावरून बाटलीतला पांढरा द्रव पदार्थ हा दुध आहे यासाठी आई नेहमी दुध हा शब्द वापरते हे बाळाला समजू लागते.या सगळ्या प्रतीसादांना घरातील मंडळी धनात्मक प्रतिसाद देतात, त्यामुळे ह्या प्रकारचे व्यवसाय बाळाची शब्द संपत्ती वाढविण्यास मदत करतात.

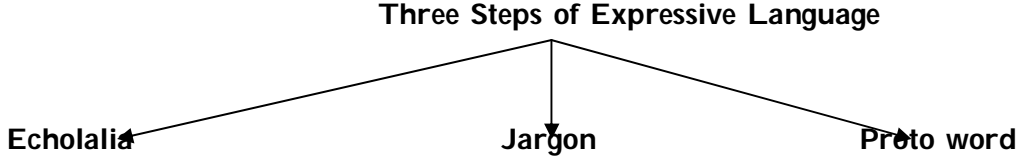
३) Baby Games (हळूहळू खेळाचे अर्थ समजायला लागतात) : वस्तू दर्शविण्याच्या कृतीप्रमाणे इतर अनेक खेळ बाळाच्या आकलनाचा विकास करण्यास मदत करतात.मराठी भाषेत लहान मुलांची जी अभिनय गीते आहेत ती हळूहळू ओळी आणि त्याची कृती याद्वारे समजतात.

उदा. इथे इथे बस रे मोरा, चिव-चिव ये,काऊ-काऊ ये.अशाप्रकारची अभिनव गीते ऐकून आणि बघून सरावाने मुल त्याच प्रकारे अनुकरण करण्याचा प्रयत्न करते.

मराठीतील बुवा-कुक्क या खेळातूनही बुवा म्हटले की, हात डोळ्यावर न्यायचे. व कुक्क म्हटले की, हात काढायचे. या सर्व प्रकारचे खेळ ज्या प्रमाणे भाषा विकासासाठी महत्वाचे आहे. त्याच प्रमाणे बौद्धिक आणि तार्किक विकासासाठी महत्वाचे आहेत.

- १ ते १२ महिने- **Expressive Language---**There are three steps of expressive language.

वयाच्या नवव्या महिन्यापासून पहिल्या वाढदिवसाच्या काळ हा अर्थ संबोधनाच्या दृष्टीने अतिशय महत्वाचा काळ आहे. याआधी मुल देहबोली, वाचेतील पराखंड किय घटक यावृअन आधीचे संबोधन करून परंतु साधारण नवव्या महिन्यानंतर बाळाला भाषेचा अर्थ कळायला लागतो. यात तीन पायऱ्या असतात. १ ते १२ महिन्यात बाळाच्या वाचेवर अधिकाधिक नियंत्रण पणा दिसतो. उच्चारण केल्या जाणाऱ्या वाचाध्वनी मध्ये, व्यंजनां मध्ये आणि स्वरांमध्ये विविधता येते. यात स्वरांमध्ये व्यंजना पेक्षा अधिक विविधता येते.

१. इकोलोलिया : म्हणजे मुल वेगवेगळ्या वाचाध्वनीचे combination करून विविध प्रकारचे शब्द उच्चारण्याचा प्रयत्न करते. परंतु हे वाचाध्वनी शब्दसादृश असतात. कुणीही जे काही शब्द उच्चारते, ह्या शब्दांच्या उच्चारणेचे अनुकरण करण्याचा मुल प्रयत्न करत असते. परंतु या उच्चारण्याथावी तशी स्पष्टता आणि आकलनीयता नसते किंवा बाळ ज्या उच्चारणाचे अनुकरण करत आहे त्याचा अर्थ पूर्णपणे त्याला समजलेच असे ही नसते. व ऐकणाऱ्यालाही त्याचा अर्थ समजत नाही.

२. जार्गन : जार्गन म्हणजे स्वरांचे पराखंडकीय घटकांसह सतत केलेले उच्चारण .

यात पालकांना वाटते की, बाळ पूर्ण वाक्य बोलत आहे. पण त्या वाक्यातले शब्द स्पष्ट नसल्यामुळे बाळ काय बोलले आहे याचा अर्थ बोध न होता ती फक्त स्वरांची साखळी वाटते. यात कोणताही अर्थ पूर्ण शब्द बाळ उच्चारत नाही.

३. Protowords : सतत सतत एकच शब्द वापरणे)

Protowords म्हणजे एखाद्या वस्तूसाठी गोष्टीसाठी सतत एकच शब्द वापरणे पण हा शब्द खरा शब्द नसून त्याचा अपभ्रंश किंवा एखादा वेगळा शब्दही असू शकतो.

उदा. बाळ या शब्दाही असू शकतो पप्पल म्हणजे पण बाळाची भाषा आईला बरोबर कळत असते.

- **Linguistic Period- (एक शब्द पातळी)**

११ ते १८ महिने

२५० ते ३०० शब्द मुलाला एकूण माहिती असतात. जगातील कुठलाही मुलगा असला तरी भाषेचे घटक योग्य असतील तर तो बोलायला शिकते.

संप्रेषणाच्या दृष्टीने महत्वाचा कालखंड. कारण याच काळात मुल अर्थपूर्ण संप्रेषणासाठी भाषेचा उपयोग करायला शिकते. यात Turn taking तसेच चार लोकांमधून जो बोलतो त्याच वक्त्याकडे लक्ष देणे इत्यादी गोष्टी मुल शिकते आणि स्वतःही संप्रेषणात सहभाग घेऊ लागते.

Halliday—(1975) याने बाळाच्या संप्रेषणाची ६ कार्ये स्पष्ट केली आहेत. (one year old baby) ही कार्ये कोणतेही एक वर्षाचे मुल योग्य प्रकारे पार पडत आस्ते.

१. Instrumental—(I want) गरज : बाळ आपल्या गरजा तुटक तुटक शब्दात व्यक्त करीत असतात.

उदा. पा—पा – म—म व्यक्तीकडे वस्तूकडे निर्देश करून मागत अस्तेत्याला भाषेचे Instrumental work असे म्हणतात. आपण पंखा म्हटले तर बाळ पंख्याकडे बोट दाखवते. ज्यावेळी बाळाला कोणतीही गोष्ट हवी असते, त्यावेळेला जी भाष बाळ वापरते त्यातून मुल (Instrumental कार्य पार पडत असते

२. Regulatory (go away) आज्ञा देण्याचे कार्य – कुणालाही आज्ञा देण्याचे कार्य बाळ लार्त असते . उदा. ना – ना त्याला समोर एखादी व्यक्ती नको असेल तर तो जा म्हणते, त्यातून आज्ञा व्यक्त होते. किंवा त्याला दुध नको असेल तर दुधाची बाटली हाताने बाजूला करतो. दुसऱ्यावर नियंत्रण ठेवण्याचे कार्य सुद्धा बाळ पार पडत असते.
३. Interactional (bye, hello) - संवादात्मक भाषा ज्या वेळेला व्यक्ती समोरच्या व्यक्तीकडे नजर ठेऊन काहीतरी श्वा व्यक्त करते, त्याप्रमाणे बाळ कुणीही आल तरी हासत कुणीही आल की, बाळाला आपण shake-hand करायला लावतो. बाळ टा टा करतो व टा टा टा बोलायला लागत ,त्या काळात /वयात मुल पोपटपंची करत असतात.
४. Personal (yummy yummy) छानछान – बाळाला जी गोष्ट आवडेल ती गोष्ट मुल लगेच करत असते, आनंद व्यक्त करत असते. तसेच बाळाला काही खायला दिले व त्याला ते आवडले तर ती भाषा वापरून व्यक्त कातर असतो. व स्वतः ही भाषा वापरत असतो. भावना व्यक्त करण्यासाठी वापरलेली भाषा असते.
५. Heuristic (What, show me) : जे काही प्रश्न मुल विचारत अस्तात त्याला कोणत्याही गोष्टीबद्दल उत्सुकता वाटून प्रश्न विचारते त्यावेळी भाषेचे संप्रेषणासाठी Heuristic function मुल पार पडत असते,
६. Imaginative (Teddy rides) अनुकरण करणे: मुल घरातील व्यक्ती जशा जशा वागतात त्याचे पाहून अनुकरण करतात उदा . बाळ आजोबांच्या पाठीवर बसून घोडा घोडा करत. आई कशी मारते, ते हात करून दाखवते. मुल कल्पना करून त्याप्रकारचा अनुभव घेत असते. कुठल्याही प्रकारच्या खेळातून त्या प्रकारची कृती करतात.

टीप – क, ब, विद्यार्थ्यांच्या शिक्षकांसाठी सर्व सामान्य ऐकू येणाऱ्या मुलांमधील भाषा विकासाचे टीप आणि ज्ञान असणे आवश्यक आहे.

Reception : दोन व्यक्तींच्या संभाषणातून अर्थ समजून यायला सुरवात होते उदा. वडिलांनी तयारी केली की , बाळ हात वर करते. म्हणजेच अर्थ समजून बाळ Response द्यायला सरुवात करते.

आईला दादा बाहेर जातो असे सांगून जात असेल तर बाळाला काहीही न सांगितले तरी त्याला अर्थ समजतो. या वयापर्यंत बाळाच्या शब्द संपत्तीत सारखी भर पडत असते. उदा. सगळे अवयव बाळाला माहित अआहे . नाक, कान, डोळे इ. घरातील वस्तूंची नावे माहित झालेली असतात. दर कुठे आहे ? खिडकी कुठे आहे ? घरातील व्यक्तींची नावे माहित झालेली असतात.

Expression (11 to 18) पहिल्या अर्थपूर्ण शब्दाचे उच्चारण पहिल्या अर्थपूर्ण शब्द हा त्याच अर्थाने आणि स्वतःहून वापरला तरच तो खरा पहिला शब्द समजला जातो.

पहिल्या शब्दाचे दोन प्रकार

वस्तू / व्यक्ती संबंधित नाव वापरणे
-एखाद्या व्यक्तीशी किंवा वस्तूशी
मुल जे काही शब्द वापरते, तो शब्द
Referential unit होय.

उदा. दुडू , दुदु .

एका शब्दातून पूर्ण वाक्य अभिव्यक्त करणे.
हे मुलाच्या हावभावामुळे आणि त्याने जो शब्द
वापरला आहे. ह्यालाच whole phrase म्हणतात. म्हणजे
त्या संदर्भामुळे बाळाला काय म्हणायचे आहे ते समजते.

पहिल्या शब्दांची वैशिष्ट्ये – पहिल्या अर्थपूर्ण शब्दांमध्ये जास्तीत जास्त प, ब, द, ट, म, इ. ध्वनी असणारे शब्द आढळतात. या शब्दांमध्ये प, ब, द, म, ट इ. ध्वनी असणारे शब्द येतात उच्चारायला हे शब्द सोपे असतात. Babbling मध्ये सुद्धा या शब्दांचा उपयोग केलेला असतो. पहिल्या अर्थपूर्ण शब्दांमध्ये (vcv/ vcvc) असे एकत्रीकरण आढळते.

उदा. मामा, पापा, दादा, बापा दु दु इ.

व्यंजन स्वर – व्यंजन स्वर अशा पद्धतीचा पहिला शब्द असतो .पुनरुच्चारण व्याज्नाचे करतात.जे पहिले व्यंजन असते. तेच दुसऱ्यादा असते. उदा. मामा

ज्या प्रकारचे प्रोत्साहन मुलांना मिळते त्याच पद्धतीने मुलांचा विकास होतो.

उदा. मुल दीदी म्हणत असेल तर आईवडील त्याला प्रोत्साहन देतात .अरे वा ! तू दीदी म्हटलेस त्यातून दीदी हा अर्थपूर्ण शब्द तयार होतो.

पहिल्या शब्दाची आकलनीयता कमी असते. फक्त पालक किंवा नेहमीच्या परिचयातील व्यक्ती उच्चारण्याचा अर्थ लावू शकतात. पहिला शब्द जो मुल बोलतो त्या शब्दाची आकलनीयता बाकीच्यांना कमी असते.उदा. तो चप्पल ऐवजी पप्पल म्हणत असेल तर सुरुवातीला तो काय म्हणतो,हे पालकांना कळणार नाहीपरंतु काही दिवसाने पालक किंवा नेहमीच्या संपर्कातील व्यक्ती उच्चारण्याचा अर्थ लाऊ शकतात .

बालकांच्या शब्द संपत्तीत ५०% पेक्षा जास्त नामे आणि क्रिया दर्शवणारे शब्द असतात.

उदा. टाळ्या वाजवा ,विड्डल विड्डल ,पडला पडला, दे दे ,ये ये ,घे घे.

१८ ते २४ महिने -- या वयात मुले २ ते ३ वाक्य बोलू लागते .उदा.भू भूमा य ला /या वरून कुठलाही अस वाक्य बोलत .या शब्दात कुठलाही प्रत्यय नसतो.अश प्रकारच्या वाक्याला Telegraphic speech असे म्हणतात.

या वयात two word stage म्हटले जाते.कारण मुलाच्या expensive language मध्ये दोन शब्दाचे वाक्या वाक्यात वापरायला सुरुवात करते.

Receptive Language : या कालावधीत शब्द संपत्तीत खूप वाढ होते.ही वाढ १००० ते २००० शब्द असण्याचीही शक्यता असते. वातावरणातील विविध घटक, दिली जाणारी भाषा आणि मुलांच्या सभोवतालचे भाषिक वातावरण यावर मुलाची भाषा आकलनाचा विस्तार अवलंबून असतो.

भाषा आकलनात फक्त संरचनात्मक वाढ न होता गुणात्मक विकास ही होत असतो. जसे एकच शब्द वेगवेगळ्या संदर्भाने वापरल्यावर हळूहळू त्या शब्दांचा बदलल्या संदर्भाने बदलणारा अर्थ मुलाला समजू लागतो.

उदा. बॉल पडला, दुध सांडला- पडण्यासाठी वेगळा शब्द वापरला व दुधासाठी सांडला हे शब्द वापरतात. हा फरक मुल समजू लागते. हळूहळू वाक्याच्या आकलनात मिश्रवाक्य संयुक्त वाक्य, साधे वाक्य, याचे अर्थ मुलाला समजू लागतात.

या काळात भाषा विकासाबरोबरच सामाजिक व बौद्धिक विकास ही समांतरपणे होत असतात. मुलाचे सामाजिक विश्व हे कुदुबांकडून समाजापर्यंत विस्तारत जाते मुले सरावाने आणि संदर्भाने आणि घरातील व्यक्तीपेक्षा वेगळ्या व्यक्ती ओळखू लागते. शेजारी समारंभात भेटलेल्या व्यक्ती नातेवाईक इ. याच कालावधीत मुलांना छोट्या-छोट्या गोष्टी ऐकण्याची आवड निर्माण होते.

घरातील आजी, आजोबा, आई, या व्यक्ती बालकाला विविध गोष्टी सांगत असतात. त्यामुळे यागोष्टींचे आकलनही होवू लागते. बौद्धिकदृष्ट्या या सर्व गोष्टींची कल्पना, या गोष्टीमधील भाषा समजणे हे आव्हानात्मक बौद्धिक कार्य विकसित होण्यास हा कालावधी महत्वाचा ठरतो तसेच छोटी छोटी बालगीते, त्याच्या Action याचे आकलन पक्के होते. या सर्व गोष्टींबरोबर वाक्याच्या विविध रचना. उदा. नकारात्मक वाक्य, मुलाला समजू लागतात.

उदा. तू रडण थांबवलस तर मी तुला Chocolate देईल.

Expressive Language-

१८ ते २४ या कालावधीत वाचा ध्वनींच्या संदर्भात लक्षणीय वाढ झालेली दिसते. खूप वेगवेगळ्या प्रकारची व्यंजने मुल योग्य पद्धतीने उच्चारायला शिकलेले असते. आधी उच्चारात असलेल्या वाचा

ध्वनीमध्ये वाढ होऊन वेगवेगळ्या प्रकारचे Combinations मुल वापरू लागते. या कालावधीत महत्वाचा बदल म्हणजे अर्थपूर्ण दोन शब्दांचे वाक्य मुल बोलू लागते. Brown आणि Dares यांच्या मते या वाक्यातील मुलांची भाषा ही Telegraphic Speech असते. Telegraphic Speech म्हणजे मुल जी वाक्ये वापरतात त्या वाक्यामध्ये विभक्ती प्रत्यय, वापरले जात नाही. तसेच कर्ता + क्रियापद अशा प्रकारचे Combination अधिक आढळतात.

उदा. भू.भू. मारले, त्यातून भूभू ला मारले किंवा मारले अशा प्रकारच्या अर्थ संदर्भ आणि मुलांचे हावभाव यावरून पालक समजून घेतात.

तीन वर्ष व त्यापुढील अवस्था-

तीन वर्षापर्यंत मुलांमध्ये भाषेचा पाया जवळजवळ पक्का झालेला असतो. सर्व प्रकारची भाषा त्यातील शब्दरचना सर्व मुलाला समजू लागते. मोठ्यांच्या संप्रेषणात मुल सहभागी होत असते. तसेच या कालावधीत Play Group Nursery यात प्रवेश घेतल्यामुळे समाजाशी त्यांचा संपर्क वाढतो आणि त्या सर्व कृतींमध्ये मुले उत्साहाने सहभागी होते. या वयात बालक मुलांशी बोलतांना विविध प्रकारची वाक्ये वापरण्यास सतत संधी मिळत असते. आता मुले प्रत्यायासह वाक्य वापरण्यास सुरुवात करतात. छोट्या छोट्या गोष्टी सांगणे शाळेतील अनुभव सांगणे बालगीते स्वतःहून म्हणणे. अशा प्रकारे भाषेत परिपक्वता येते जाते तसेच प्रश्न कौशल्य ही समजण्यास आणि वापरण्यात लक्षणीय वाढ होते.

उदा. काय, कुठे, किती कसे याचा अर्थ मुलाला करायला लागतो व त्याचा वापर कुठे करायचा हे मुलाला समजायला लागते तसेच बोलण्यातही मुल संयुक्त वाक्याचा उपयोग करू लागते. नकारात्मक वाक्यातील सर्व प्रकार मुलाला कळू लागतात. उदा. No cake हे वाक्ये English मध्ये असेल तर त्याचेच अर्थ होतात-

१. केक संपला
२. मला केक नको
३. मी केक खाल्ला नाही
४. मला केक खायचा नाही.

वरील सर्व पायऱ्या ह्या भाषा विकासाच्या क्रमवार पायऱ्या आहेत. कोणत्याही सामान्य मुलांमध्ये या पायऱ्या याच पद्धतीने विकसीत होताना दिसतात. क.ब.च्या संदर्भात विचार केला तर श्रवण संवेदनासाठी लवकरात लवकर निदान व उपचार झाले तर त्याचाही भाषा व श्रवणविकास याच पद्धतीने होणे आवश्यक आहे. परंतु योग्य प्रकारचे वातावरण, योग्य प्रकारच्या संधी, जास्तीत जास्त भाषाविकासासाठी वाव वाचेसाठी पोषक वातावरण प्रोत्साहन इ. सर्व गोष्टींची आवश्यकता असते. क.ब. सामान्य भाषा विकासाच्या पायऱ्यांमध्ये भाषा विकासात मागे पडण्याची चिन्हे निदर्शनास येत असतात. पण त्यावर किती लक्ष केंद्रित केले जाते. त्या मुलाला भाषा विकास अवलंबून असतो.

३.२.५ भाषा व संप्रेषणाचे मूल्यमापन : विकासात्मक पडताळा सूची, स्केल्स, प्रमाणित चाचण्या ,आणि भाषेच्या विविध घटकांचे नमुन्यावरून मूल्यमापन (निर्मितीक्षमता ,क्लिष्टता ,योग्यता आणि संप्रेषणता.)

तुम्ही कर्ण बधीरांचे शिक्षक बनून जेव्हा कर्णबधीर मुलांना शिकवायला सुरुवात कराल. तेव्हा कुठून सुरुवात करायची? हा प्रश्न तुम्हाला पडेल. विद्यार्थ्यांची शरिरीक विकासाची सर्वसाधारण माहिती आपल्याला त्याची उंची, त्याचे वजन मोजून मिळते. त्याची उंची मोजण्यासाठी आपण स्केल वापरतो.त्याचे वजन, वजन काट्याने आपण मोजतो.त्याचा भाषा विकास किती झाला हे मात्र आपल्याला अशी स्केल किंवा वजन काटा वापरून आपल्याला सांगता येत नाही.त्यासाठी विविध साधनांचा आपल्याला उपयोग करावा लागतो.शाळेत

नवीन येणाऱ्या विद्यार्थ्यांला त्यांच्या वयाच्या इतर मुलांप्रमाणे भाषेचे आकलन होते का? तो त्यांच्या वयाच्या मुलांप्रमाणे भाषेची अभिव्यक्ती करतो का? हे बघण्यासाठी विविध प्रमाणके ठरवली जातात. या प्रमांकांनुसार विद्यार्थ्यांचे भाषा आकलन, भाषेची अभिव्यक्ती, भाषेचा उपयोग आहे का? ते तपासले जाते.त्यासाठी विविध भाषा चाचण्यांमधील भाषिक व्यवसाय विद्यार्थ्यांला सोडवायला दिले जातात.विद्यार्थी जेव्हा हे व्यवसाय सोडवतो, तेव्हा त्याचे निरीक्षण केले जाते.त्याने सोडवलेले व्यवसाय, प्रश्नांना दिल्ली उत्तरे बघून विद्यार्थ्यांबद्दल निष्कर्ष काढले जातात.एखाडी भाषिक संकल्पना हा भाषा मूल्यांकनाचा निकष. सोडवायला दिलेले व्यवसाय म्हणजे परीक्षण साधन. मिळालेली माहिती ही त्या परीक्षणाचे निष्कर्ष. हे निष्कर्ष त्या त्या वयाच्या मुलांच्या प्रतिसादावरून निश्चित केलेली प्रमानकांशी पडताळून पाहून त्यांच्या प्रगतीबाबत निर्णय घेतले जातात. भाषा परीक्षण किंवा भाषा मुल्यांकन म्हणजे विविध साधनांद्वारे विद्यार्थ्यांचे भाषिक ज्ञान,आकलन, भाषिक ज्ञानाचा व्यवहारात उपयोग करण्याची क्षमता, यासंबंधी माहिती मिळवणे. भाषा मुल्यांकन म्हणजे काय? कर्णबधीर असलेल्या मुलांच्या भाषा मूल्यांकनासाठी महाराष्ट्रात कोणकोणत्या चाचण्या उपलब्ध आहेत.या चाचण्यांची निवड करताना कोणती काळजी घ्यायची. तयार चाचण्या उपलब्ध नसतील तर चाचणी कशी तयार करायची. वर्गाध्यापनात कर्णबधीर विद्यार्थ्यांच्या भाषा मूल्यांकनासाठी कोणती तंत्र वापरतात? कर्णबधिरांचे भाषा मुल्यांकन करताना शिक्षकांनी कोणती खबरदारी घ्यावी. याविषयी माहिती या प्रकरणात आपण शिकणार आहोत.

विभिन्न स्तरावरील भाषा मुल्यांकन

भाषा मुल्यांकन अर्थ व व्याप्ती

अ) भाषा मुल्यांकन अर्थ :

विविध प्रकारच्या भाषा चाचण्या विद्यार्थ्यांना देऊन, विद्यार्थ्यांनी दिलेल्या प्रतिसादावरून, त्यांच्या भाषिक संपादनाविषयी माहिती मिळवणे,निष्कर्ष काढणे म्हणजेच भाषा मुल्यांकन, कर्णबधिरांच्या भाषा मूल्यांकनात कर्णबधीर मुलाची भाषा आणि परिणामकारक रित्या वापरण्यामध्ये असलेल्या भाषिक प्रावीण्याचा अभ्यास केला जातो.

भाषा मूल्यांकन करण्यासाठी विविध प्रकारच्या भाषा परीक्षण साधनांचा वापर केला जातो.वर्गातील विद्यार्थ्यांना भाषा शिकवीत असताना त्यांची भाषा विषयातील प्रगती ठरविणे.भाषा अध्यापन करताना विद्यार्थ्यांचे भाषा संपादन किती?त्यांना भाषेचे ज्ञान किती?त्यांची भाषेचा वापर करण्याची क्षमता या विषयक माहिती गोळा करणे. तद्विषयक निर्णय घेणे. या सर्व बाबींचा भाषा मूल्यांकनात समावेश असतो.विद्यार्थ्यांने भाषेच्या अभ्यासक्रमानुसार अपेक्षित किती घटकांचे संपादन केले. ते किती अचूक व किती चांगले केले. याविषयी माहिती गोळा करण्याची ही प्रक्रिया आहे.यामध्ये अनेक गुंतागुंतीच्या परस्पर पूरक प्रक्रियांचा समावेश असतो.

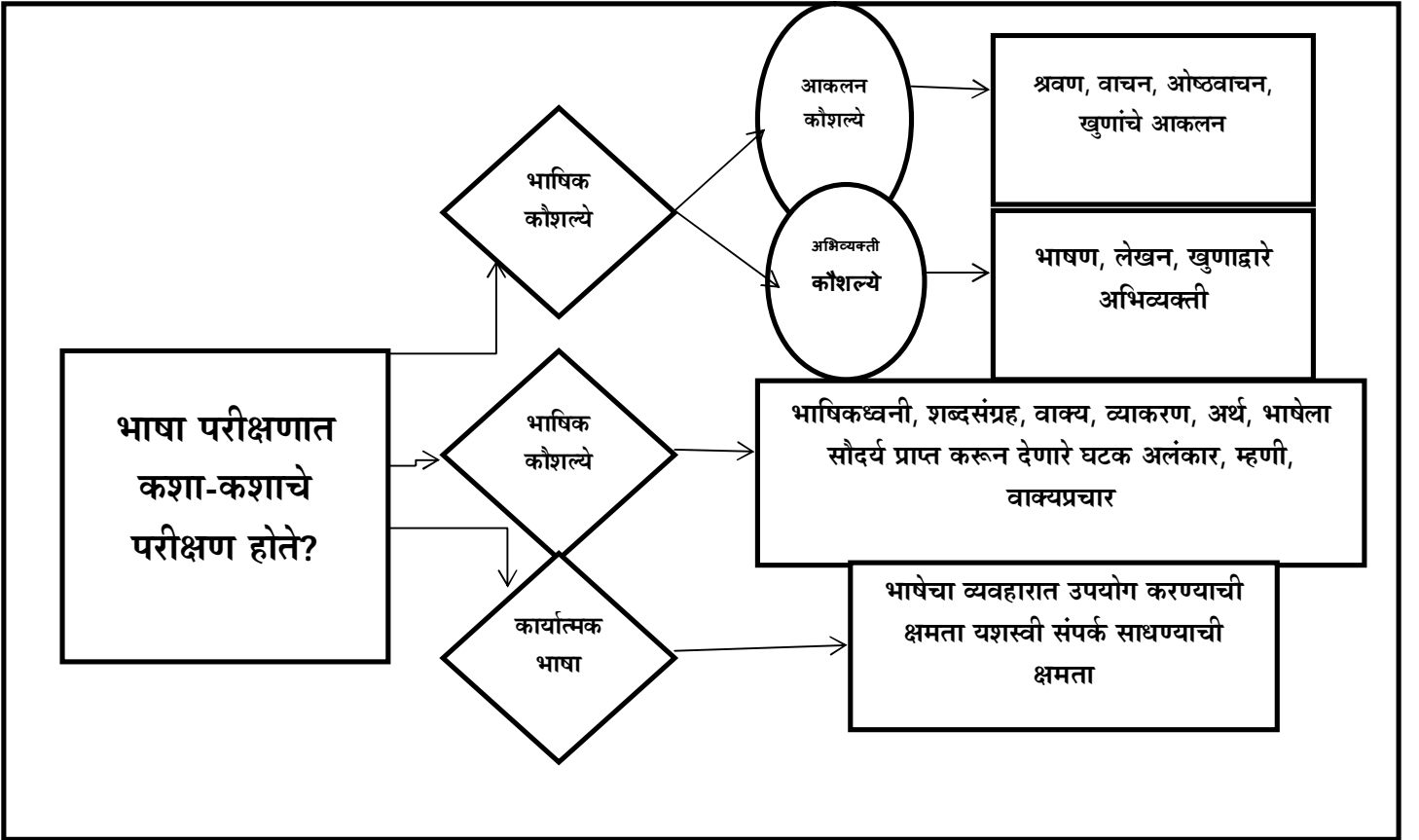
ब) भाषा मूल्यांकनात खालील पायऱ्यांचा समावेश असतो.

- i. कोणत्या भाषा कौशल्याचे किंवा भाषाशास्त्रीय घटकाचे परीक्षण करायचे ते ठरवणे.उद्दिष्ट निश्चिती.
- ii. त्यानुसार विशिष्ट परीक्षण साधने तयार करणे किंवा परीक्षण साधनांची निवड करणे. कर्णबधिरांच्या दृष्टीने त्यात आवश्यक बदल करणे.
- iii. त्याचे योग्य नियोजन करून कर्णबधीराना ती चाचणी देणे.
- iv. विद्यार्थ्यांनी त्या चाचणीतील प्रश्नांना दिलेल्या प्रतिसादांचे विश्लेषण करणे. विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीबाबत निष्कर्ष काढणे.
- v. त्याची व्यवस्थित नोंद करणे. त्याचा पाठपुरावा करणे.

अशा अनेक प्रक्रिया भाषा मुल्यांकनात म्हणजेच भाषा परीक्षणात केल्या जातात.

भाषा परीक्षण एकट्याचे किंवा गटात करता येते. एका विद्यार्थ्याचे परीक्षण केले तर त्यामुळे एका विद्यार्थ्याचे त्या संबंधित निष्कर्ष कळतात.समूहाचे किंवा गटाचे केले तर गटाचे किंवा समूहाचे त्या चाचणीचे निष्कर्ष, गुण कळतात.या गुणांचा उपयोग विविध कामासाठी होतो. प्रत्येक विद्यार्थ्याला प्राप्त गुणावरून त्याची भाषा विषयातील प्रगती कळते. पूर्ण वर्गाला भाषा विषयात मिळालेले गुण बघून त्या वर्गाची भाषा विषयातील प्रगती ठरविता येते.या माहितीच्या आधारे भाषा अध्यापनात आवश्यक बदल, सुधारणा या बाबत निर्णय घेता येतात.

भाषा परीक्षणात कोणकोणत्या बाबींचे परीक्षण केले जाते हे खालील आकृतीवरून स्पष्ट होते.

भाषा परीक्षण ही व्यापक प्रक्रिया आहे.त्यात अनेक घटकांचे परीक्षण केले जाते. भाषा परीक्षण विशिष्ट उद्देशाने केले जाते.

क) भाषा परीक्षणाचे हेतू :

- भाषा विकासासंबंधित शैक्षणिक उद्दिष्टांची पुरती झाली किंवा नाही हे बघणे.

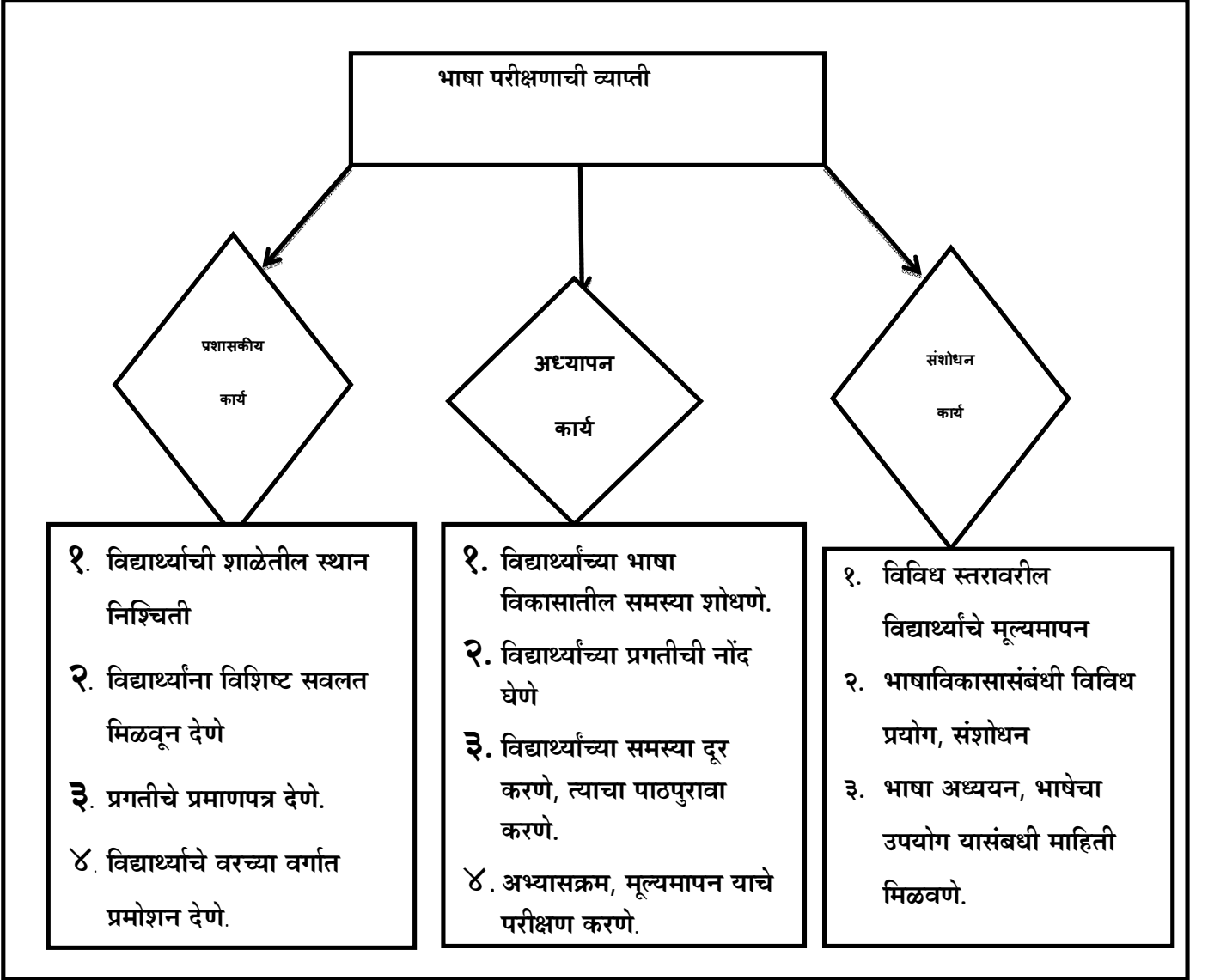
- विद्यार्थ्यांना भाषेच्या संकल्पनाच्या, कौशल्यांच्या संपादनात येणाऱ्या अडचणी समजून घेणे. त्या दूर करण्यासाठी उपाययोजना करणे.
- भाषिक उद्दिष्टांच्या पूर्तीसाठी योग्य अध्ययन अनुभवांची, अध्यापन पद्धतीची निवड करणे.
- विद्यार्थ्यांमध्ये अपेक्षित वर्तन बदल झाले किंवा नाही ते ठरवणे.
- विद्यार्थांचे परीक्षण करून, परीक्षणाच्या निष्कर्षांचे विश्लेषण करून उद्दिष्टे, अध्यापन, अध्ययन, अध्ययन अनुभव व मुल्यांकन /मूल्यमापन या सर्वांची उपयोगिता तपासणे.
- अध्यापन पद्धती, साधने, मुल्यांकन साधनेचा अनुकूलन करणे.
- विद्यार्थांच्या मुल्यामापनाच्या निष्कर्षावरून त्याची स्थान निश्चिती करणे.
- विद्यार्थांच्या विशेष गरजा लक्षात घेणे.
- भाषा शिक्षणात अपेक्षित उद्दिष्टे प्राप्त झाली असतील तर पुढच्या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी प्रयत्न करण्यास नियोजन करणे.
- भाषा शिक्षणाची अपेक्षित उद्दत्तशे प्राप्त झाली नसतील तर अपेक्षित उद्दिष्ट प्राप्तीसाठी पुन्हा प्रयत्न करणे.

ड) भाषा परीक्षणाचे उपयोग:

१. भाषा मुल्यांकनामुळे अध्यापनाची, शिक्षणाची अपेक्षित उद्दिष्ट प्राप्त झाली किंवा नाही हे कळते.
२. उद्दिष्ट प्राप्ती झाली असेलतर पुढच्या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी प्रयत्न करता येतात अपेक्षित उद्दिष्ट प्राप्ती झाली नसेल तर अध्यापन पद्धती, अध्यापन साधने यांमध्ये आवश्यक ते बदल करून उद्दिष्ट प्राप्तीसाठी प्रयत्न करता येतो.
३. भाषा मुल्यांकनामुळे अध्ययन प्रक्रियेत विद्यार्थ्यांना अधिक रुची निर्माण होते. त्यात ते आनंदाने सहभागी होतात.
४. भाषा मुल्यांकनामुळे शिक्षक व विद्यार्थांचे संबंध अधिक दृढ होतात.
५. भाषा मुल्यांकनामुळे विद्यार्थांच्या अक्षमतांची, मर्यादांची ओळख होते. त्यांच्या मर्यादा लक्षात घेऊन त्यांना विशिष्ट पद्धतीने विशेष मार्गदर्शन करणे शिक्षकाला सोपे जाते.
६. भाषा मुल्यांकनामुळे आपल्या अध्यापन पद्धतीत किती व कोणत्या सुधारणा आवश्यक आहेत याचे ज्ञान शिक्षकाला होते.
७. भाषा मुल्यांकनामुळे उद्दिष्टे अभ्यासक्रम पाठ्यक्रम यामध्ये आवश्यक ते बदल करता येऊ शकतात.

ई) भाषा परीक्षणाची व्याप्ती :

भाषा परीक्षण, भाषा मुल्यांकन ही व्यापक प्रक्रिया आहे. शाळा, शाळेचे प्रशासन, व्यवस्थापन, संघटन, अध्ययन अध्यापनाचे संचालन, नियोजन, वर्गाध्यापन, विद्यार्थांचे शाळेतील स्थान या संपूर्ण प्रक्रिया भाषा मुल्यांकनाने व्यापल्या आहेत. भाषा मुल्यांकनाची व्याप्ती खालील आकृतीवरून स्पष्ट होते.

१) **शाळेच्या प्रशासकीय कार्यात** भाषा मुल्यांकन विद्यार्थ्यांचे स्थान निश्चित करते. त्याला कोणत्या वर्गात बसवायचे याचा निर्णय भाषा मुल्यांकनामुळे घेता येतो. कर्णबधीर विद्यार्थ्यांच्या श्रवणदोषाच्या मर्यादा लक्षात घेऊन, त्यांना विविध विषयात सुत मिळवून देण्यासाठी हे मुल्यांकन मदत करते. एखाद्या मुलाचा श्रवणदोष अधिक असेल, एखाद्याची भाषेत प्रगती होणे अवघड जात असेल, तर त्याला अभ्यासक्रमातील तीन भाषांऐवजी एक किंवा दोन भाषा घेऊन परीक्षा देण्याची सुट देता येते. त्यासंबंधी निर्णय घेता येतो. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या भाषाविकासासंबंधी त्यातील त्यांच्या प्रगतीसंबंधी प्रमाणपत्र देणे यामुळे शक्य होते. विद्यार्थ्यांना वरच्या वर्गात प्रवेश देणे त्यांचे प्रमोशनही भाषा मुल्यांकनामुळे शक्य होते.

२) **वर्गाध्यापनात विद्यार्थ्यांच्या** भाषा विकासातील समस्या शोधून काढणे. त्या उर करण्यासाठी विविध उपचारात्मक उपाययोजना आखणे. त्याचा पाठपुरावा करणे. विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीची नोंद घेणे. त्याचे जतन करणे. अध्ययन – अध्यापन सुलभ होण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या साधनांचे परीक्षण करणे. त्यात बदल

करणे.त्याची गुणवत्ता टिकवणे. अभ्यासक्रम व अध्यापन पद्धती,मूल्यमापन पद्धती यात आवश्यक ते बदल करणे मुल्यांकनामुळे शक्य होते.

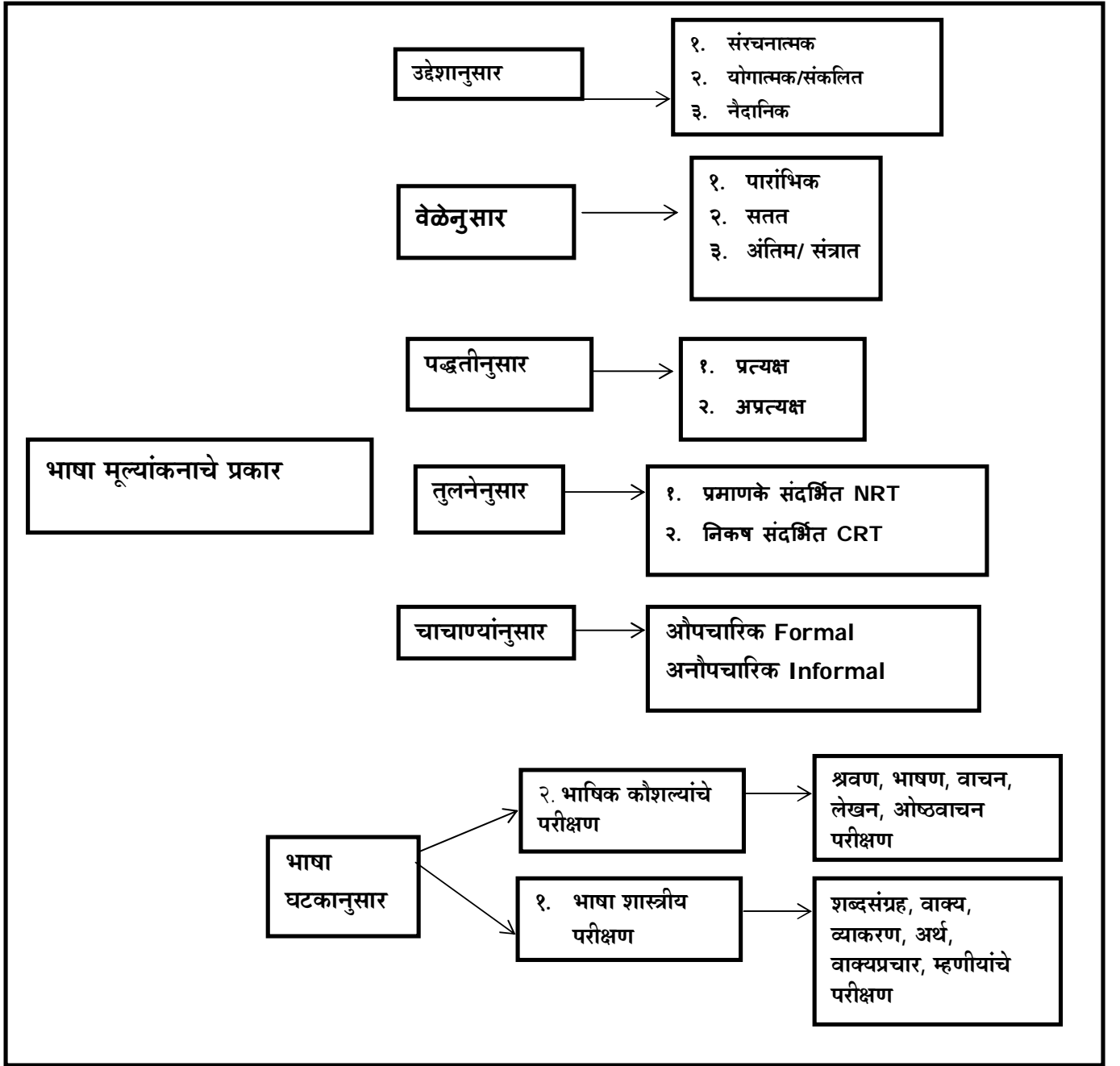
३) मुल्यांकनाची संशोधन कार्यातही व्यापक भूमिका आहे.संशोधन कार्यात विद्यार्थ्यांचे भाषिक परीक्षण करून निर्णय घेणे. विद्यार्थ्यांचा भाषाविकास नीट व्हावा म्हणून वेगवेगळे प्रयोग करणे. त्यानुसार भाषा अध्यापनात बदल घडवणे. संशोधनाने कर्णबधीर विद्यार्थ्यांच्या भाषाविकासासंबंधी माहिती मिळवणे.नवीन मूल्यमापन साधनांची निर्मिती करणे यासाठी भाषा मुल्यांकन महत्वाचे आहे.भाषा मुल्यांकनाची व्याप्ती एवढी मोठी आहे की,शाळेत विद्यार्थ्यांच्या, प्रशासनाच्या शिक्षकाच्या प्रतेक कार्यात त्याचा कमी जास्त समावेश असतो.

५.४.२.भाषामुल्यांकन व भाषेच्या पाठ्यपुस्तकावर आधारित परीक्षा साम्य व भेद.

विविध प्रकारच्या भाषा चाचण्या कर्णबधीर विद्यार्थ्यांना देऊन विद्यार्थ्यांनी दिलेल्या प्रतिसादावर त्यांच्या भाषिक संपादनाविषयी माहिती मिळवणे. विद्यार्थ्यांला भाषा विकासात असनाच्या नेमक्या अडचणी जाणून घेणे.या प्रक्रियेला भाषा मुल्यांकन किंवा भाषा परीक्षण असे म्हणतात. भाषा मुल्यांकन म्हणजे एखाद्या व्यक्तीचे विशिष्ट भाषेमध्ये व ती भाषा परिणामकारक रित्या वापरण्यामध्ये असलेल्या भाषिक प्रविण्याचा अभ्यास होय.कर्णबधीर मुलांच्या भाषा मूल्यांकनात विविध प्रकारच्या भाषा परीक्षण साधनांचा वापर केला जातो. वर्गात विद्यार्थ्यांना भाषा शिकवत असताना त्यांची भाषा विषयातील प्रगती, भाषा संपादन, भाषेचे ज्ञान, भाषेचा वापर करण्याची क्षमता या विषयी माहिती गोळा केली जाते.तद्विषयक निर्णय घेतला जातो.भाषेच्या पाठ्यपुस्तकावर आधारित परीक्षेत पाठ्यपुस्तकातील धड्यानुसार किती अपेक्षित उद्दिष्टे विद्यार्थ्यांनी पूर्ण केली हे बघितले जाते.त्यासाठी लेखीपरीक्षा, तोंडीपरीक्षा, चाचणी परीक्षा घेतल्या जातात.यात विद्यार्थ्यांने मिळवलेले गुण बघून अभ्यासक्रमानुसार अपेक्षित उद्दिष्टे लक्षात घेऊन किती घटकांचे संपादन झाले? ते किती अचूक व किती चांगले झाले या विषयी माहिती गोळा केली जाते.भाषिक प्रकल्प, संपर्क , विद्यार्थ्यांचे भाषिक वर्तन याद्वारे विद्यार्थ्यांने प्राप्त केलेली श्रेणी बघून विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीबाबत निर्णय घेतले जातात.

५.४.३ भाषा मूल्यांकनाचे विविध प्रकार

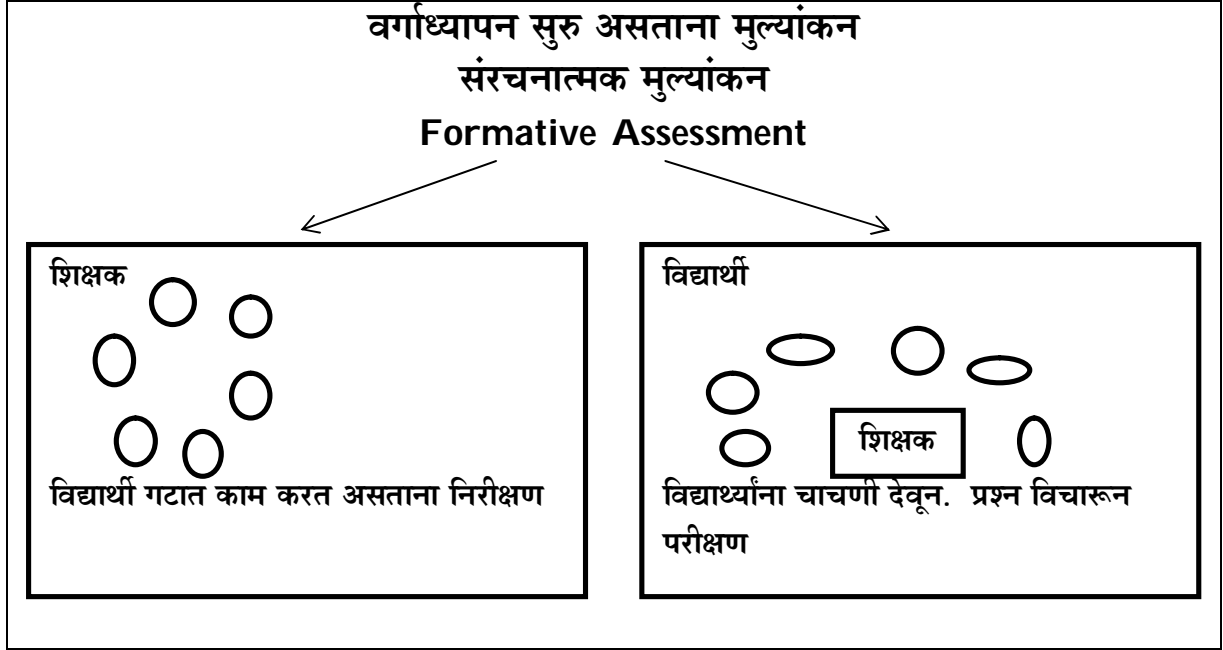
भाषा मुल्यांकन करताना ते केव्हा केले जाते? कोणत्या प्रकारच्या चाचण्या वापरल्या जातात? परीक्षण कोणत्या वातावरणात केले जाते? त्यावरून भाषा मूल्यांकनाचे विविध प्रकार पडता

५.४.३. भाषा मूल्यांकनाच्या उद्देशानुसार भाषा मूल्यांकनाचे पुढील तीन प्रकार पडतात.

अ १) संरचनात्मक मूल्यांकन – विद्यार्थ्यांच्या भाषेचा विकास व्हावा. त्यांच्या भाषाविकासात सुधारना व्हावी म्हणून वर्गाध्यापन करत असताना केलेले मूल्यांकन म्हणजे संरचनात्मक मूल्यांकन होय. संरचनात्मक मूल्यांकनामुळे शिकवल्या गेलेल्या भाषिक संकल्पनांचे विद्यार्थ्यांला काय व किती प्रमाणात आकलन झाले ते शिक्षकाला कळते. विद्यार्थ्यांचे भाषा संपादन, भाषा आकलन विकसित करण्याच्या दृष्टीने आपल्या अध्यापनात कोणते किरकोळ किंवा मोठे बदल करणे आवश्यक आहेत हे शिक्षकाला कळते. त्याचा शिक्षकाला सामुहिक वर्गाध्यापनासाठी इंवा वैयक्तिक अध्यापनासाठी उपयोग होतो. पाठाचे उद्दिष्ट ठरविणे, अध्यापन साहित्याचे

नियोजन क्रमेयासाठी उपयोग होतो.विद्यार्थ्याला त्याच्या संपादनाविषयी माहिती देऊन त्याच्या पुढील प्रगतीसाठी मार्गदर्शन करता येते.संरचनात्मक मूल्यांकनात विद्यार्थ्याला गुण किंवा श्रेणी दिली जात नाही.विद्यार्थी स्वयंमूल्यांकन करू शकतात.स्वतः जबाबदारीने अध्ययनात सहभागी होतात.मूल्यांकनाचा उपयोग स्वतःची प्रगती करण्यासाठी करू शकतात.

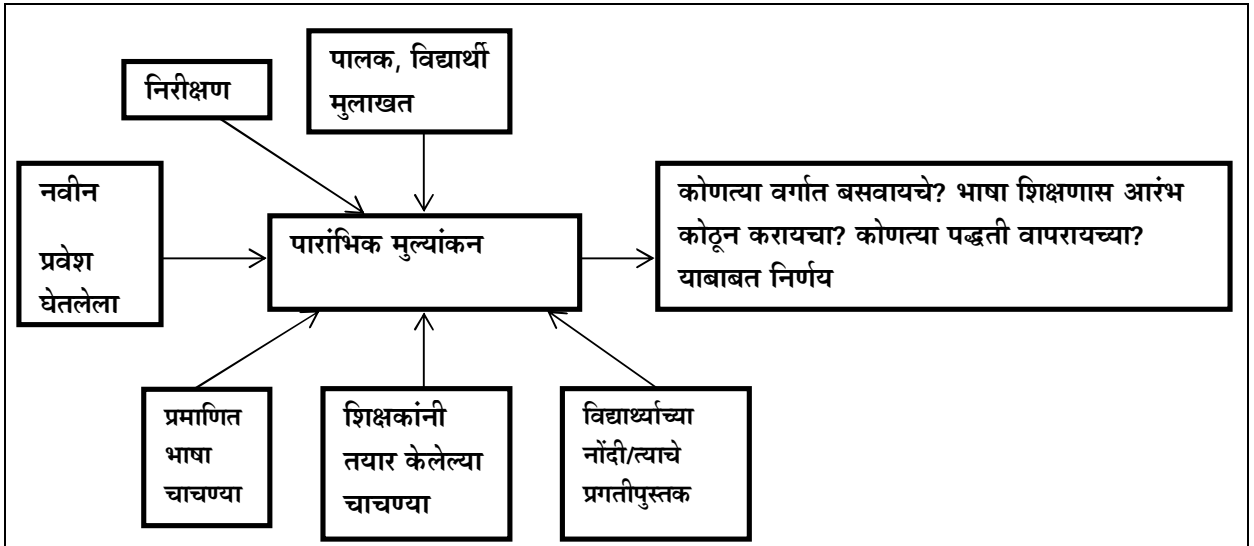

ब. योगात्मक / संकलित मूल्यांकन ; विद्यार्थ्यांने विशिष्ट कालमर्यादेपर्यंत किती ज्ञान ग्रहण केलेकिंवा किती प्रमाणात भाषिक कौशल्ये हस्तगत केलीहे जाणून घेण्याच्या दृष्टीने केलेले मूल्यांकन म्हणजेच योगात्मक / संकलित मूल्यांकन होय.या मूल्यांकनात विद्यार्थ्यांमध्ये सुधारणा घडवून आणायची नसते.विशिष्ट कालावधीनंतर शाळेची वार्षिक परीक्षा, घटक चाचणी याद्वारे पाठ्याक्रमाची पूर्वी निश्चित केलेली उदिष्टे किती प्रमाणात पूर्ण झाली हे बघण्यासाठी हे योगात्मक मूल्यांकन म्हणजेच संकलित मूल्यांकन केले जाते.

क. निदानात्मक / नैदानिक भाषा मूल्यांकन : क्रन्बाध्र विद्यार्थ्यांना विविध भाषा घटकांचे किंवा भाषिक कौशल्याचे संपादन करण्यात, त्यात नैपुण्य मिळवण्यात नेमक्या अडचणी कोणत्या हे जाणून घेण्यासाठी तयार केलेल्या चाचण्यांना नैदानिक भाषा चाचण्या अये म्हणतात. या चाचण्या विद्यार्थ्यांच्या भाषा संपादनातील अडचणी बाबत निदान करतात. याचाचन्याचा उपयोग करून विद्यार्थ्यांच्या भाषा संपादनातील समस्या जाणून घेण्यासाठी केलेलं भाषा मूल्यांकन म्हणजे नैनादिक भाषा मूल्यांकन होय. या मूल्यांकनाचा उपयोग संपादनातील अडचणी दूर करून उपचारात्मक उपाय योजना करण्यासाठी होतो.

भाषा मूल्यांकनाचे ते केंद्रा केले जाते यानुसारही म्हणजेच वेळेनुसारही तीन प्रकार पडतात.

अ. प्रारंभिक मूल्यांकन / पूर्वमूल्यांकन : प्रारंभिक मूल्यांकनालाच पूर्वमूल्यांकन असेही म्हणतात. ह्या मूल्यांकनाचा उपयोग शाळेत नवीनच प्रवेश केलेल्या विद्यार्थ्यांना भाषेचे /भाषिक कौशल्यांचे अध्यापन नेमके कोठून सुरु करायचे हे जाणून घेण्यासाठी केला जातो. विद्यार्थी कसा बोलतो, बोलतांना कोणत्या चुका करतो हे वाचा चाचणीद्वारे समजून घेणे व त्यानुसार त्याची वाचा आक्लिन्यता बघून त्याचे वाचा प्रशिक्षण सुरु केले जाते. वाचन अध्यापन करण्यासाठी विद्यार्थी वाचनाच्या कोणत्या पातळीवर आहे हे जाणून घेऊन त्यानुसार त्याच्या वाचनाची सुरुवात कोठून करावयाची ते ठरवले जाते. लेखन विकासाच्या नेमक्या कोणत्या पायरीवर विद्यार्थी आहे ते बघून त्याच्या लेखन विकासास सुरुवात केली जाते. प्रारंभिक मूल्यांकन विद्यार्थ्यांने शाळेत विशिष्ट वर्गात प्रवेश केला त्यावेळी वर्षाच्या सुरुवातीलाच केले जाते. हे मूल्यांकन संपूर्ण भाषा शिक्षणाचा पाया असते. पहिलीच पायरी जेव्हाही भक्कम असेल तेव्हाच भाषाविकास चांगला होतो.

ब. सतत मूल्यांकन / सतत परीक्षण : दररोजच्या अध्यापनात अपेक्षित कौशल्ये विद्यार्थ्यांने संपादित केली की नाही हे बघण्यासाठी शिक्षक सतत परीक्षण करतात. विद्यार्थ्यांच्या संपादनात काही अडचण आहे का? अधिक सराव आवश्यक आहे का? अध्ययनाची विद्यार्थ्यांची गती कशी आहे? कोणाची अधिक आहे? कोणाची कमी आहे? अशा प्रकारच्या अनेक अडचणींचे ज्ञान सतत मूल्यांकनातून होते. या मूल्यमापनासाठी विद्यार्थ्यांचे निरीक्षण केले जाते. विविध व्यवसाय त्याच्याकडून सोडवून घेतले जातात. त्यानुसार आवश्यक सुधारणा घडवून आणून कर्णबधिरांच्या भाषा विकासासाठी अधिक प्रयत्न केले जातात.

क.२ सत्रांत किंवा अंतिम परीक्षण) : अंतिम परीक्षण शैक्षणिक सत्राच्या शेवटी म्हणजेच वर्षाच्या शेवटी होते. प्रत्येक सत्रासाठी, प्रत्येक विद्यार्थ्यांसाठी निश्चित केलेली भाषा शिक्षणाची उद्दिष्टे पूर्ण झाली का? कोणत्या विद्यार्थ्यांसाठी पुढच्या सत्राचे उद्दिष्ट पुढच्या शिक्षणात ठेवायचे?

कोणासाठी पुन्हा तीच उद्दिष्टे ठेवायची? पुन्हा कोणत्या वेगळ्या अध्यापन पद्धती, वेगळी अध्यापन साधने, वेगळी तंत्र वापरायची? उद्दिष्ट सध्या करण्यासाठी अभ्यासक्रमाचे अनुकूलन कसे करायचे? याचा निर्णय या परीक्षणावरून घेतला जातो. हे परीक्षण पुढच्या स्तरावर जाणाऱ्या

मुलांसाठी पूर्वपरीक्षण ठरते. कर्णबधीरांच्या शिक्षणात पूर्वपरीक्षण – सतत परीक्षण – अंतिम परीक्षण अशा भाषा परीक्षणाचे हे चक्र सतत चालूच असते. या तिन्ही पर्यावर आपला विद्यार्थ्यांचे परीक्षण करतात.

मूल्यांकनाच्या पद्धतीवरून मूल्यांकनाचे खालील प्रकार पडतात.

अ. प्रत्यक्ष पद्धती : प्रत्यक्ष पद्धतीने भाषा परीक्षणात भाषिक संपर्क, माहितीची देवान घेवाण, यावर अधिक भर दिला जातो. भाषे सर्व नियम वापरून प्रभावी बोलण्याने आवश्यक माहिती दुसऱ्याला देण्याच्या क्षमतेचे परीक्षण केले जाते. प्रत्यक्ष परीक्षणात विद्यार्थी त्याच्या क्षेत्रात, वातावरणात असताना, विशिष्ट संदर्भ, विशिष्ट प्रसंग, विशिष्ट घटना प्रत्यक्ष घडत असतात. त्यावेळी विद्यार्थी कसा भाषिक प्रतिसाद देतो? याचे परीक्षण केले जाते. विद्यार्थ्यांचे परीक्षण होताना ती घटना, प्रसंग तिथे प्रत्यक्ष घडत असतात.

ब. अप्रत्यक्ष पद्धती--अप्रत्यक्ष पद्धतीच्या भाषा परीक्षणात विद्यार्थ्यांला विशिष्ट भाषिक कार्य पूर्ण करायला सांगितले जाते. विद्यार्थी पेपर पेन्सिलद्वारे भाषिक प्रतिसाद देतो. या पद्धतीने भाषिक परीक्षणात विद्यार्थ्यांच्या भाषा प्रविण्याविषयी, भाषिक क्षमतेविषयी माहिती मिळवली जाते. विद्यार्थी जेव्हा भाषिक प्रतीसाद देतो तेव्हा संबंधित घटना, गोष्ट त्याच्यासमोर नसते. बहुतांश भाषा चाचण्या अप्रत्यक्ष पद्धतीने विद्यार्थ्यांचे भाषा परीक्षण करतात. त्यातील विशिष्ट प्रश्नांना विद्यार्थी विशिष्ट प्रतिसाद देतात. विद्यार्थ्यांनी दिलेल्या प्रतिसादावरून त्यांच्या भाषा ज्ञान, भाषा क्षमता याविषयी माहिती काढली जाते.

भाषा मूल्यांकनाच्या तुलनेनुसारही भाषा मूल्यांकनाचे खालील दोन प्रकार पडतात.

अ. निकष संदर्भित मूल्यांकन (Criterion Reference Assessment

निकष म्हणजे एक निरपेक्ष पातळी. अचूक वाचन, प्रश्नांची अचूक उत्तरे, चांगले हस्ताक्षर, गुणाकार, भागाकार हे निकष. ज्या गुणांचे, कौशल्याचे मापन करावयाचे त्या गुणांचे निकष ठरवून केलेले मूल्यमापन म्हणजे निकष संदर्भित मूल्यांकन. पहिल्या वर्गातील मुलाला भाषेचे आकलन किती असावे? त्याचा शब्दसंग्रह किती असावा? कोणते व्याकरण विषयक नियम त्याला माहिती असावे? इत्यादी निकष ठरवून विविध चाचण्या दिल्या जातात. ते ते निकष विद्यार्थी पूर्ण करतो किंवा नाही हे बघण्यासाठी जे परीक्षण केले जाते. ते परीक्षण म्हणजे निकष संदर्भित परीक्षण / मूल्यांकन. वर्गातील तिमाही सहामाही चाचण्या, संपादन चाचण्या विद्यार्थ्यांला देऊन त्याचे केलेले मूल्यांकन या प्रकारात मोडते.

ब. प्रमाणके संदर्भित मूल्यांकन : प्रत्येक वेळी तुलना करताना निकष समोर ठेऊन चालत नाही. त्यामुळे विशिष्ट प्रमाणके विकसित करून त्या-त्या वयाच्या गटातील विद्यार्थ्यांची तुलना केली जाते. सरासरी बुध्दान्काचे ९० ते ११० हे प्रमाणक, वीद्यार्थ्यांचा बुध्दान्क ९५ असला तरी किंवा १०९ असला तरी त्याला सर्वसामान्य बुद्धीमतेचा विद्यार्थी असेच संबोधले जाते. प्रमाणित भाषा चाचण्या विद्यार्थ्यांला सोडवायला देणे. विद्यार्थ्यांच्या प्रतीसानुसार त्यांच्या वयाच्या मुलांपेक्ष त्यांची प्रगती किती कमी, किती जास्त हे ठरविणे. प्रमाणित वाचन चाचणी देऊन तो वाचनाच्या कोणत्या पातळीवर आहे ते ठरविणे म्हणजे प्रमाणके संदर्भित परीक्षण/मूल्यांकन करणे. प्रमाणके संदर्भित परीक्षण व मानक संदर्भित परीक्षण याची पूर्ण माहिती खालील टेबल वरून आपणास येईल.

प्रमाणके संदर्भित मूल्यांकन (Norm Reference Assessment)	निकष संदर्भित मूल्यांकन (Criterion Reference Assessment)
विद्यार्थ्यांच्या भाषा चाचण्यांना दिलेल्या प्रतिसादानुसार त्यांच्या वयाच्या मूल्यांच्या निश्चित प्रमाणकापेक्षा त्यांची प्रगती किती कमी, किती जास्त हे ठरवणे.	वर्गात अध्यापन केल्या नंतर विद्यार्थ्यांमध्ये विकसित झालेल्या ज्या गुणाचे, कौशल्याचे मापन करावयाचे त्या गुणांचे निकष ठरवून परीक्षण केले जाते.
विद्यार्थ्यांचे भाषा प्राविण्य, भाषिक क्षमता याचे परीक्षण केले जाते औपचारिक परीक्षण. प्रमाणित भाषा चाचण्यांचा उपयोग.	वर्गाध्यापनात नियोजित भाषिक संकल्पना/कौशल्य विद्यार्थ्यांने संपादित केले की नाही याचे परीक्षण केले जाते. अनौपचारिक परीक्षण, शिक्षक निर्मित चाचण्यांचा उपयोग केला जातो.
विद्यार्थ्यांच्या वयाच्या इतर मुलांप्रमाणे त्यांचे भाषा प्राविण्य, संपादित भाषिक क्षमता आहे किंवा नाही याचे परीक्षण	प्रत्येक विद्यार्थ्यांचे अपेक्षित संबोध संकल्पना संपादित केली किंवा नाही हे बघितले जाते.
या परीक्षणात विद्यार्थ्यांचे प्राप्त गुण मध्यमानाभोवती केंद्रित असतात.	यात काही विद्यार्थ्यांना १०० टक्के तर काही विद्यार्थ्यांना अगदी शून्य गुणही असतात.
या चाचण्या कमी प्रमाणात उपलब्ध असतात. चाचण्यांना अधिक वेळ लागतो. एका चाचणीत विविध उपचाचण्या असतात. (उदा. वाचन चाचणी मध्ये शब्दबोध, वाक्यबोध, वाचन गती, यासाठी विविध उपचाचण्या असतात.)	या चाचण्या अधिक उपलब्ध असतात. एका कौशल्याचे, घटकाचे परीक्षण करण्यासाठी समान घटक असलेल्या असंख्य उपचाचण्या उपलब्ध असतात.
विद्यार्थ्यांना चाचणी देण्यापूर्वी चाचणी कोणत्या आशयावर आधारित आहे याची पूर्व कल्पना नसते.	विद्यार्थ्यांना चाचणी देण्यापूर्वी चाचणीत कोणत्या आशयावर प्रश्न विचारले जाणार याची पूर्व कल्पना असते.

भाषा मूल्यांकनासाठी ज्या चाचण्या वापरल्या जाताल्यानुसार भाषा मूल्यांकनाचे पुढील दोन प्रकार पडतात.

अ. औपचारिक भाषा परीक्षण (Formal Language Assessment):

ज्या भाषा परीक्षणात प्रमाणित भाषा चाचण्याचा उपयोग केला जातो. प्रमाणित भाषा चाचण्या विहिष्ट वेळात, विशिष्ट ठिकाणी, विशेष भाषा तज्ञ देतात. विद्यार्थ्यांने त्या चाचण्या ना दिलेल्या प्रतिसादावरून त्यावर निष्कर्ष काढण्याचे कामही तज्ञच करतात. या चाचण्यांचे वस्तुनिष्ठता, वैधता, प्रमाणके निश्चित असतात. त्या चाचण्या वापरून केलेल्या भाषा परीक्षणास औपचारिक भाषा परीक्षण असे म्हणतात. औपचारिक भाषा परीक्षण विद्यार्थ्यांच्या भाषा विकासाबाबत निश्चित निदान करण्यासाठी वापरतात. अशा प्रकारचे परीक्षण संशोधनासाठी, विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन विषयक गरजा लक्षात घेण्यासाठी केल जाते.

ब. अनौपचारिक भाषा परीक्षण (Informal Language Assessment)

या भाषा परीक्षणात, शिक्षकांनी तयार केलेल्या, प्रमाणित नसलेल्या भाषा चाचण्याचा उपयोग करतात. या चाचण्यांची वस्तुनिष्ठता, वैधता, प्रमाणके निश्चित नसतात. एका वर्गाचे, एका गटाचे भाषा विषयक ज्ञान, भाषा उपयोग करण्याची क्षमता, शब्दसंग्रह, व्याकरणाचे ज्ञान इत्यादी विषयांचे प्रीक्षणकार्यासाठी याचा उपयोग केले जातो. अनौपचारिक चाचण्यांचा उपयोग वर्गातल्या विद्यार्थ्यांच्या अध्यापनाच्या नियोजनासाठी होतो. भाषा अध्यापन किती यशस्वी झाले, विशिष्ट भाषी संकल्पना विद्यार्थ्यांना किती कळली ते बघण्यासाठी शिक्षक अनौपचारिक भाषा परीक्षण करतात.

भाषा मूल्यांकन भाषेच्या कोणत्या घटकाचे करायचे आहे त्यावरून भाषा मूल्यांकनाचे पुढील दोन प्रकार पडतात.

भाषा कौशल्याचे मूल्यांकन :

भाषेची दोन प्रकारची कौशल्ये असतात. आकलन कौशल्ये, आणि अभिव्यक्ती कौशल्ये. ज्या कौशल्यांच्या मदतीने आपल्याला दुसऱ्याने बोललेली, लिहिलेली, खुणांनी दाखवलेली भाषा कळते त्या कौशल्यांना भाषेची आकलन कौशल्ये असे म्हणतात. श्रवण, वाचा, खुणा बघणे, व त्यांचा अर्थ जाणणे, ओष्ठवचन करणे व दुसऱ्याचे बोलणे ओष्ठवाचानाद्वारे समजणे ही सर्व भाषेची आकलन कौशल्ये आहेत. ज्या कौशल्यांच्या मदतीने आपण आपल्या मनातील विचार, माहिती, भावना व्यक्त करतो, दुसऱ्या पर्यंत पोहचवतो, त्या कौशल्यांना भाषेची अभिव्यक्ती कौशल्ये असे म्हणतात. बोलणे, खुणा करून आपले विचार व्यक्त करणे, लिहिलेले ही भाषेची अभिव्यक्ती कौशल्ये आहेत. भाषेच्या आकलन किंवा अभिव्यक्ती कौशल्यांचे परीक्षण म्हणजेच भाषिक कौशल्यांचे परीक्षण. ज्या चाचण्या भाषिक कौशल्यांचे परीक्षण करतात त्यांना भाषा कौशल्य चाचण्या म्हणतात.

भाषाशास्त्रीय मूल्यांकन :

भाषेच्या भाषाशास्त्रीय घटकांचे म्हणजेच भाषेचा शब्दोच्चार, शब्द आकलन, शब्दरचना, व्याकरण, अर्थ या घटकांचे परीक्षण म्हणजेच भाषा शास्त्रीय मूल्यांकन. ज्या चाचण्यांद्वारे हे परीक्षण होते त्या चाचण्यांना भाषावैद्वन्यानिक चाचण्या किंवा भाषाशास्त्रीय चाचण्या असे म्हणतात. भाषेच्या विकासासाठी भाषेच्या या घटकांचा विकास अत्यावश्यक असते.

कर्णबधिरांचे भाषा परीक्षण करताना वरीलपैकी एका किंवा अनेक प्रकारच्या मूल्यांकनाचा उपयोग केला जातो. भाषा मूल्यांकन किंवा परीक्षण कोणत्याही प्रकारचे असो ते भाषेच्या

अध्यापनाचे एक महत्त्वपूर्ण अंग आहे विद्यार्थ्यांची संपादित भाषा किती? त्याचा तो व्यवहारात कसा उपयोग करतो? हे बघण्यासाठी, विविध प्रकारच्या भ्वा चाचण्या विद्यार्थ्यांला दिल्या जातात. त्यावर विद्यार्थ्यांच्या भाषा विकासासंबंधी निर्णय घेतले जातात. महाराष्ट्रात मराठी भाषेत आवश्यक तेवढ्या प्रमाणित चाचण्या उपलब्ध नाहीत. सर्वसामान्य मुलांसाठी तयार केलेल्या या चाचण्यांद्वारे कर्णबधिरांचे बहसा मूल्यांकन करता येत नाही. सर्वसामान्य मुलांसाठी तयार केलेल्या चाचण्यांची भाषा पातळी व कर्णबधिरांची भाषा पातळी यात बरीच तफावत असते. त्यामुळे कर्णबधिरांच्या भाषा मूल्यांकनासाठी टीचरमेड टेस्ट म्हणजेच शिक्षक निर्मित चाचण्यांचा जास्त उपयोग केला जातो. कर्णबधिरांचे भाषा शिक्षक आपल्या कर्णबधिर विद्यार्थ्यांच्या भाषा कौशल्याचा व भाषिक घटकांचा आपल्या विद्यार्थ्यांमध्ये किती विकास झाला आहे. हे बघण्यासाठी चाचण्या तयार करतात. त्या चाचण्या विद्यार्थ्यांना देऊन आपल्या वर्गातील मुलांच्या भाषिक संपादनाची माहिती मिळवतात. विद्यार्थ्यांनी चाचणीला दिलेला प्रतिसाद बघून पुढील भाषा शिक्षणाचे नियोजन करतात. कर्णबधिरांच्या शिक्षणात या चाचण्या अतिशय महत्त्वाच्या ठरतात.

भाषा परीक्षणासाठी वापरली जाणारी चाचणी प्रमाणित किंवा अप्रमाणित असते. भाषा मूल्यांकनासाठी जी चाचणी वापरावयाची तिची निवड काळजी पूर्वक करावी. भाषा परीक्षणासाठी चाचणी निवडताना त्या चाचणीत खालील गुणधर्म असतील तरच ती चाचणी योग्य असते.

चांगल्या भाषा चाचणीची वैशिष्ट्ये / गुणधर्म : चांगल्या चाचणीची वैशिष्ट्ये

१. नियोजन
२. वैधता
३. विश्वसनीयता
४. वस्तुनिष्ठता

५. व्यापकता
६. भेदभाव क्षमता
७. मानक
८. व्यवहार्यता

१. नियोजन (Planning)

भाषा चाचणीचा महत्वाचा निकष म्हणजे ते साधन विशिष्ट नियोजनानुसार बनवले गेले असावे.घटक चाचणी निर्मितीच्या सर्व पायऱ्यांचा अवलंब ती चाचणी तयार करताना केलेला असावा. कसोटीचा आराखडा कसा हवा, त्यात कोणत्या घटकाला महत्त्व द्यावे, कसोटीची म्हणजेच त्याचाचनीची उद्दिष्टे कोणती?या सर्वांचा विचार चाचणीत असायला हवा. योग्य नियोजन करूनच ती चाचणी तयार केलेली असावी.

२. वैधता (Validity)

भाषेच्या ज्या घटकासाठी,कौशल्यासाठी, ज्या बाबींच्या मापनासाठी चाचणी तयार केली गेली आहे तिचेच मापन करण्याच्या शक्तीला त्या चाचणीची वैधता म्हणतात. एका विशिष्ट उद्देशाने व विशिष्ट परिस्थितीसाठी तयार केलेली चाचणी, दुसऱ्या परिस्थितीत अवैध ठरू शकते.शब्दसंग्रहाची परीक्षण करणारी चाचणी व्याकरणाच्या नियमांचे परीक्षण करू शकत नाही.इयत्ता फिलीसाठी तयार केलेली चाचणी इयत्ता पाचवीच्या मुलांसाठी वैध ठरू शकत नाही.महाराष्ट्रातील मुलांच्या शब्दसंग्रह परीक्षणासाठी तयार केलेली चाचणी मध्यप्रदेश,उत्तरप्रदेशाच्या मुलांसाठी वैध ठरू शकत नाही.त्यामुळे चाचणीची वैधता बघूनच चाचणीची निवड करावी.चाचणी तयार करतानाही याची काळजी घ्यावी.

३. विश्वसनीयता (Reliability)

जेव्हा एकच चाचणी निरनिराळ्या प्रसंगी दिल्यास आलेल्या निष्कर्षात फारसा फरक पडत नाही.तो तुलनीय राहतो. चाचणीने केलेल्या मापनात सातत्य रहाते.ती चाचणी विश्वसनीय आहे असे समजले जाते.चाचणीच्या मापनात सातत्य नसेल तर तीचाचनी निरोपयोगी ठरते.त्यामुळे चाचणीची विश्वसनीयता बघूनच चाचणी निवडावी.आपण तयार केलेली किंवा निवडलेली भाषेची चाचणी निरनिराळ्या प्रसंगी मुलांना दिली तरी त्याच्या निष्कर्षात फरक पडायला नको याची खात्री करावी.

४. वस्तुनिष्ठता (Objectivity)

चाचणी ज्या हेतूने तयार केलेली आहे.ती उद्दिष्टे,तो हेतू कितपत साध्य झाल्याचे मापन करण्याच्या दृष्टीने चाचणी प्रमाणित केली जाते.चाचनितले प्रश्न वस्तुनिष्ठ असावे.त्यांची उत्तरे निश्चित स्वरूपाची असावी. विद्यार्थ्यांसाठी दिलेल्या सूचना स्पष्ट व विस्तृत असाव्या. गुणांकन वस्तुनिष्ठ असावे. त्यात व्यक्तिनिष्ठता नसावी.जेव्हा चाचणीतील प्रश्नांची उत्तरे अनेक परीक्षकांनी तपासल्यावर गुंण दानात फरक पडत नाही.तेव्हा ती चाचणी वस्तुनिष्ठ आहे असे म्हणतात.चाचणी वस्तुनिष्ठ नसेल तर दोन परीक्षकांनी एकच चाचणी तपासली तर त्यांच्या गुणदानात फरक पडतो.

५. व्यापकता (Scope)

चाचणी व्यापक असावी.अभ्यासवस्तुच्या सर्वच प्रातिनिधिक तथ्यांचा अंतर्भाव त्यात असावा. चाचणीचा हेतू अपेक्षित परिणाम व प्रशासनाच्या मर्यादा लक्षत घेऊन, त्यात घटकांचा समावेश असावा.चाचणीत समाविष्ट करण्यात येणाऱ्या वाचन,लेखन, भाषेचा शब्दसंग्रह,व्याकरण इत्यादी घटकांचे प्रमाण निश्चित असावे.आपण सहा ते सात वर्षांच्या मुलांच्या शब्दसंग्रहासाठी चाचणी तयार केली किंवा निवडली आणी ती

फक्त ठराविक शब्दसंग्रहाचेच परीक्षण परीक्षण करणारी असेल, फक्त फळांची नावे, प्राण्यांची नावे एवढेच असणारी असेल तर ती व्यापक ठरणार नाही.

६. मानक (Criteria)

भाषा चाचणीद्वारे विद्यार्थ्याला मिलालू लू प्राप्त्यांक त्यांचे त्या गटातील स्थान दर्शवतात.या प्राप्तांकावरून, चाचणीत विद्यार्थ्याला मिळालेल्या गुणांवरून त्याची इतर विद्यार्थ्यांशी तुलना करता येत नाही. त्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या ह्या प्रप्तांकाचे तुलनीय मानकात रूपांतर करावे लागते.या मानकांशी तुलना करून फलिताबाबत निष्कर्ष काढला जावा. एकदम एखाद्या चाचणीत मिळालेल्या गुणांवरून विद्यार्थ्यांना खूप हुशार,खूप मड्ड असे लेबल लावले जाऊ नये.

७. व्यवहार्यता (Feasibility)

चाचणी प्रशासन गुणांकन व निर्वचन या तिन्ही बाबतीत सुलभ, सोपी असावी.त्याला लागणारा वेळ योग्य असावा. ती चाचणी मुलांना देणे, त्याचा वापर करणे यासाठी शिक्षकाला संबंधित प्रशिक्षण घेण्याची संधी उपलब्ध असावी.तसे मार्गदर्शन त्या सोबत असावे.अश्रकारे शिक्षकाने योग्य चाचणी निवडून ती आपल्या विद्यार्थ्याला द्यावी.

८. भेदभाव क्षमता (Discriminating Power)

कसोटी किंवा चाचणी दिल्यावर त्यामध्ये हुशार व कमकुवत विद्यार्थ्यांना ओळखून त्यांची वर्गवारी करण्याची क्षमता चाचणी असावी.जर प्राप्तकाचे विचलन अधिक असेल तर कसोटीत चांगली भेदाभेद क्षमता आहे असे मानले जाते.परीक्षेत खूप सोपे व खूप कठीण प्रश्न असले तर त्याची भेदाभेद क्षमता कमी होते.म्हणून कसोटीत काही सोपे तर काही कठीण प्रश्न असावेत.

९. पर्याप्तता (Adequacy)

कसोटी / चाचणी ही कशची मापन करणार त्याकरिता पुरेशी हवी.प्रत्येक प्रश्नाद्वारे चाचणीचे उद्दिष्ट तपासायला हवे.त्यामध्ये अभ्यासक्रमातील कोणत्यातरी घटकाचे प्रतिनिधित्व असावे.संपूर्ण कसोटीत सर्व उद्दिष्टे व घटक यांना योग्य भारांश दिलेले असावे. कसोटीत पर्याप्तता यावी म्हणून कसोटीत खूप प्रश्न टाकणे ही योग्य ठरणार नाही.दिलेल्या प्रश्नांच्या व गुणांच्या सीमेत राहून कसोटी पर्याप्त बनवली गेली असावी.

ब) महाराष्ट्रात उपलब्ध प्रमाणित भाषा चाचण्या :

महाराष्ट्रातील मराठी मुलांसाठी मराठी भाषा चाचण्या अतिशय कमी आहेत.या चाचण्या आपण कर्णबधीर मुलांसाठी जशाच्या तशा वापरू शकत नाही.कर्णबधीर मुलांची भाषा पातळी आणि सर्वसाधारण ऐकण्याची क्षमता असणार्या मुलांची भाषा पातळी यात खूप फरक असतो.त्यामुळे कर्णबधीर असणाऱ्या मुलांसाठी प्रमाणित भाषा चाचण्या मराठी भाषेत प्रथम अलीयावारजंग राष्ट्रीय श्रवण विकलांग संस्थेत तयार केल्या गेल्या. मराठी भाषिक कर्णबधिरांचे भाषा परीक्षण करण्यासाठी या चाचण्या या संस्थेत वापरल्या जातात.या संस्थेने प्रमाणित केलेल्या काही चाचण्यांची माहिती खाली दिली आहे.

१. Test for school readiness (TSR)

ही चाचणी अलीयावारजंग राष्ट्रीय श्रवण विकलांग संस्थेत तयार करून प्रमाणित केली गेली आहे.ही चाचणी विद्यार्थ्यांच्या शालेय प्रवेशासाठी उपयोगी आहे.यामध्ये वाचनाच्या अवबोधात्मक, सम्बोधात्मक कौशल्ये,ध्वनी आकलन, शब्दसंग्रह या घटकांचे व लेखनाच्या हस्ताक्षर , सुक्ष्मकारक कौशल्ये,अभिव्यक्ती या घटकांचे व

संख्याज्ञान, मुलभूत गणित संकल्पना या घात्कांचेही परीक्षण केले जाते.ही चाचणी कर्णबधीर विद्यार्थ्यांच्या, गणित व भाषा वाचन, लेखन कौशल्याचे मापन करते.

२.उद्युक्त भाषेचे व्याकरण दृष्ट्या विश्लेषण-वाक्यपूर्वतयारी (GEALP)

अलियावरजंग संस्थेतील डॉ.वर्षा गडू व स्मिता पेस यांनी मराठी भाषेत हिचाची विकसित केली आहे.यात चाचण्यांची शृंखला आहे.बोलल्या जाणाऱ्या भाषेसाठी वा सांकेतिक भाषेच्या खुनांसाठी या चाचण्यांचा वापर होतो.या चाचणी मध्ये खेळण्याचा संच, खेळ आणि व्यवसायाची विशिष्ट प्रकारे आंखणी केली आहे.या साहित्याचा वापर करून ठराविक शब्द,वाक्यांश किंवा भाषा संरचनेच्या नमुन्यावर आधारित वाक्य मुलांकडून काढून घेतली जातात.मुलांनी दिलेल्या प्रतिसादातून मिळालेल्या भाषेच्या नमुन्याच्या आधारे विद्यार्थ्यांच्या भाषेची चाचणी होते.या चाचणीत तीन वेगवेगळ्या चाचण्यांचा समावेश केला गेला आहे.या चाचणीद्वारे मुलांच्या भाषा विकासातील अगदी प्राथमिक भाषेपासून संयुक्त वाक्य उच्चारण्या पर्यंत तपशीलवार माहिती मिळते.

भाषेतले शब्द देखील समजू न शकणाऱ्यावा बोलू न शकणाऱ्या मुलांसाठी ही चाचणी विद्यार्थ्यांची शिकण्याची पूर्वतयारी व त्याचे अवधान याचे मुल्यांकन करण्यासाठी विविध व्यवसाय पुरवते. एक शब्द आणि वाक्यांशाचे आकलन वा अभिव्यक्ती करणाऱ्या मुलांसाठी या चाचणीत व्यवसाय आहेत. मुलांची वस्तू ओळखण्याची व त्या वस्तूचे नाव सांगण्याची क्षमता आणि वाक्यांशातील प्रमुख शब्दांचे आकलन व अभिव्यक्तीची क्षमता याचे मापन ही चाचणी करते.या चाचणीचे तीन विभाग आहेत.या तिन्ही विभागासाठी तीन स्वतंत्र चाचण्या यात आहेत.

तयारी कौशल्ये विभाग :

चाचणीचा पहिला विभाग तयारी कौशल्ये हा आहे. यात एकूण १ ते ४ असे चार व्यवसाय आहेत.हे व्यवसाय संप्रेषण कौशल्य विकासाची सुरुवात व संप्रेषणासाठी पूर्व आवश्यकता यांचे मापन करतात.या चाचणीचा उपयोग भाषा कौशल्ये संपादन करण्याची तयारी करीत असलेल्या मुलांसाठी अवधान, आवाज,अनुकरण शिकवण्यासाठी होतो.

एक शब्द विभाग : या चाचणीचा विभाग एकशब्द विभाग आहे यात व्यवसाय क्रमांक ५ व ६ आहेत. ही शब्दसंग्रह चाचणी आहे.मुलांच्या एक शब्दीय भाषा संग्रहाबाबत मुल्यांकन ही चाचणी करते. मुलाचा विकसित शब्दसंग्रह , त्यातील नामे, वस्तू यांची मुलाला किती ओळख आहे ही माहिती याद्वारे मिळते.यात ३० शब्द दिले आहेत. यातील अर्ध्याहून अधिक शब्द मुलाला येत नसतील तर त्याचा शब्दसंग्रह ५० टक्क्यांपेक्षा कमी व सर्वच शब्द येत असतील तर त्याचा शब्द संग्रह १०० टक्के असे मानले जाते.

शब्दसमूह विभाग :या विभागात व्यवसाय क्रमांक ७ आणि ८ आहेत. यात दोन तीन शब्द असलेलीवाक्ये व वाक्यांश मुलाला किती समजतात, त्याचा तो किती वापर करतो हे बघितले जाते.शब्द वाक्यात येतो तेव्हा त्याचे आकलन व शब्द एकत्र करून वाक्य बोलण्याची मुलाची अभिव्यक्ती क्षमता यांचे यात मुल्यांकन होते. यांत आकलन, उद्युक्त उच्चार आणि अनुकरण यासाठी प्रत्येकी ३० गुण आहेत.बहुतेक सर्व योग्य प्रतिसादास तीन गुण आहेत. विद्यार्थ्यांने दिलेल्या प्रतिसादावरून त्याची गुण निश्चिती केली जाते.

या तिन्ही विभागात मुलाचे आकलन, उद्युक्त उच्चार, अनुकरण उच्चार याचीही चाचणी केली जाते.ही चाचणी कशी घ्यायची, त्याचे गुणदान कसे करायचे, त्यावरून निष्कर्ष कसे लिहायचे, अहवाल लेखन कसे करायचे यासंबंधी सविस्तर माहिती याचाचणीसोबत दिलेल्या मार्गदर्शक पुस्तिकेत आहे.

महाराष्ट्रातील मुलांसाठी तयार प्रमाणित भाषा चाचण्या अगदी कमी आहेत.संपूर्ण भारतातच कर्णबधीर मुलांच्या भाषा परीक्षणासाठी प्रमाणित केलेल्या चाचण्यांचे प्रमाण अतिशय कमी आहे.या क्षेत्रात संशोधनाला भरपूर वाव आहे.त्यामुळे कर्णबधिरांचे शिक्षक आपल्या मुलांसाठी विविध स्तरावर शिक्षक निर्मित चाचण्या तयार करतात.त्याचा वापर करतात.

शिक्षक निर्मित चाचणीचा विकास

अ) शिक्षक निर्मित चाचण्या : ज्या चाचण्या आपल्या विद्यार्थ्यांचे भाषिक संपादन किती झाले हे बघण्यासाठी शिक्षक त्याक्रतांतल्या चाचण्यांना शिक्षक निर्मित चाचण्या असे म्हणतात. शिक्षकांनी तयार केलेली चाचण्या शिक्षकांच्या हातातील असे साधन आहे,जे त्याच्या विद्यार्थ्यांचे मुल्यांकन करण्यासाठी सदैव तयार असते. या भाषा चाचण्या प्रारंभिक, अंतिम तसेच वर्गाध्यापनात विद्यार्थ्यांचे सतत मुल्यांकन करतात.आपल्या विद्यार्थ्यांची बलस्थाने व त्यांच्या अक्षमतांची ओळख या चाचण्या कर्णबधीर मुलांच्या शिक्षकांना करून देतात.या चाचण्यांमध्ये मुलांनी दिलेले प्रतिसाद बघून शिक्षकाल आपल्या पुढच्या भाषा अध्यापनाचे उद्दिष्ट ठरवणे व पुढील नियोजन करणे सोपे जाते.विद्यार्थ्यांनाही या चाचण्यांद्वारे स्वःताच्या प्रगतीची माहिती मिळते. आपण कोणत्या भागाचा सराव अधिक करायला हवा हे त्यांना कळते.अशा प्रकारे शिक्षक निर्मित चाचण्या अध्ययन व अध्यापनात दिशा दर्शकाचे काम करतात.

ब) शिक्षक निर्मित चाचणीचा विकास : शिक्षक निर्मित चाचणी विद्यार्थ्यांचे मुल्यांकन करण्याचे परिणामकारक व प्रभावी साधन असल्याने त्याची निर्मिती विचारपूर्वक व निशिष्ट पद्धतीने व्हायला हवी. शिक्षक निर्मित चाचणी तयार करण्यासाठी खालील पायऱ्यांचा अवलंब केला जातो.

चाचणीचे नियोजन : शिक्षक निर्मित चाचणी तयार करण्यासाठी सर्व प्रथम चाचणीचनियोजन केले जाते.चाचणीद्वारे कोणत्या भाषिक कौशल्याचे किंवा भाषिक घटकांचे मुल्यांकन करायचे आहे? कोणत्या धड्यावर आदारीत चाचणी तयार करायची आहे? कोणत्या घटकाला किती गुण द्यायचे या सर्व बाबी नियोजनामध्ये निश्चित केल्या जातात.चाचणीचे नियोजन चांगले झाले की चाचणी निर्मिती सुलभ होते.चाचणीचे नियोजन खालील पायऱ्यांनी केले जाते.

चाचणीचे एकूण गुण व त्याला लागणारा वेळ निश्चित करणे : अभ्यासक्रमातील कोणत्या घटकावर चाचणी तयार करायची आहे.त्या घटकांची निश्चिती केली जाते.चाचणी जर घटक चाचणी असेल तर अभ्यासक्रमातील एका किंवा दोन घटकाचा चाचणीत समावेश असतो.चाचणी तिमाही परीक्षा, वार्षिक परीक्षा असेल तर पाठ्यक्रमातील अधिक घटक त्यात समाविष्ट असतात.चाचणी एकूण किती गुणांची असेल त्यानुसार त्याला दिलेला वेळ निश्चित केला जातो.घटक चाचणी असेल तर साधारणपणे एक तास व तिमाही,वार्षिक असेलतर २ किंवा ३ तास वेळ दिला जातो.परीक्षा तीन तासापेक्ष अधिक काळाची नसते. अशाप्रकारे किती घटक? कितीगुण? किती वेळ? हे या पायरीवर ठरते.

घटक निश्चिती व गुणांचे विभाजन : चाचणी किती घटकांवर घ्यायची हे निश्चित केल्यावर त्या-त्या घटकांच्या भारांशाचा विचार केला जातो.पाठ्याक्रमांतील ज्या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी ते घटक अभ्यासक्रमात आहेतत्या उद्दिष्टानुसार घटकांचे गुण ठरतात. उदा.एका शिक्षकाला आपण शिकवलेल्या दोन पाठावर आधारित चाचणी तयार करायची आहे.ते शिक्षक खालीलप्रमाणे गुण विभाजन करतील.येथे दोन्ही घटकांना समान गुणच असतात असे नाही ही गुण विभागणी घटकानुसार त्याच्या उद्दिष्टानुसार बदलते.

अ.क्र.	घटकाचे नाव	शेकडेवारी	गुण
१	पाठ १	५०%	१०
२	पाठ २	५०%	१०
	एकूण	१००%	२०

उद्दिष्टानुसार गुणविभाजन : चाचणी कोणत्या घटकांवर आधारित आहे, त्यानुसार मुलांनी काय संपादित करणे अपेक्षित आहे ती उद्दिष्टे परीक्षण करण्यासाठी निश्चित केली जातात.भाषा अध्यापनात भाषेच ज्ञान, आकलन, उपयोजन, कौशल्ये, रसग्रहण इत्यादी कौशल्यांचे परीक्षण केले जाते.या उद्दिष्ट ना चाचणीत किती भारांश म्हणजे किती गुण ठेवायचे हे निश्चित केले जाते.भाषेच्या पाठ्यपुस्तकावर आधारित चाचणीत खालील प्रकारे उद्दिष्टे ठरवता येतील.भाषेच्या विविध कौशल्य चाचणीत संबंधित कौशल्यांवर अधिक भारांश असेल.

अ.क्र.	उद्दिष्टे	शेकडेवारी	गुण
१	ज्ञान	२०%	४
२	आकलन	२५%	५
३	उपयोजन	३५%	७
४	कौशल्य	२०%	४
	एकूण	१००%	२०

प्रश्न प्रकारानुसार गुणविभाजन:

चाचणीमध्ये कोणत्या उद्दिष्टासाठी किती गुण द्यायचे हे निश्चित झाले की ती उद्दिष्टे पूर्ण झाली का नाही हे जे प्रश्न प्रकार ठरवतात ते प्रश्न प्रकार निश्चित केले जातात.डॉ.ब्लुम यांनी या उद्दिष्टानुसार विविध विषयांच्या प्रश्नांची एक यादीच दिली आहे.ती आपण मानसशास्त्रातील अध्ययन क्षेत्र या प्रकरणात अभ्यासणार आहोत.जर ही चाचणी तिमाही परीक्षेची, अधिक घटकावर आधारित असेल तर सर्व दीर्घोत्तरी, लघुत्तरी, व वस्तुनिष्ठ प्रश्नांचा यात समावेश असतो.प्रस्तुत उदाहरणात आपण फक्त २० गुणांची चाचणी तयार करीत असल्याने यांत दीर्घोत्तरी , लघुत्तरी प्रश्न येणार नाहीत. सर्व वस्तुनिष्ठ प्रश्न या चाचणीत आपण घेणार आहोत.

अ.क्र.	प्रश्नप्रकार	प्रश्न	शेकडेवारी	गुण
१	व्यक्तीनिष्ठ प्रश्न	दीर्घोत्तरी प्रश्न		
		लघुत्तरी प्रश्न		
२	वस्तुनिष्ठ प्रश्न	रिकाम्या जागा भरा	२०%	४
		बहुपर्यायी प्रश्न	२०%	४
		एका वाक्यात उत्तरे	२०%	४
		समानार्थी शब्द	२०%	४
		जोड्या लावा	२०%	४
		एकूण	१००%	२०

काठीण्यपातळीनुसार गुण विभाजन : आपल्या वर्गात सर्व प्रकारची विविध क्षमता असलेली मुले असतात.सर्व मुलांना यश मिळावे. आपल्याला पण काहीतरी येते ही भावना त्याच्यात निर्माण व्हावी यासाठी विद्यार्थ्यांच्या क्षमतेनुसार प्रश्नांची काठीण्यपातळी किती असावी हे ठरवले जाते.वर्गातील हुशार विद्यार्थ्यांचा व कमी प्रगती असणाऱ्या सर्वांचाच यांत विचार केला जातो.

अ.क्र.	काठीण्यपातळीचा प्रकार	शेकडेवारी	गुण
१	कठीण प्रश्न	३०%	६
२	सोपे प्रश्न	७०%	१४
	एकूण	१००%	२०

चाचणीचा विकास : चाचणीचे नियोजन वरीलप्रकारे पूर्ण झाले की चाचणीचा विकास म्हणजेच प्रत्यक्ष चाचणी तयार केली जाते.ही चाचणी तयार करण्यापूर्वी चाचणीचा संविधान तक्ता तयार केला जातो.

चाचणीचा संविधान तक्ता तयार करणे :

उद्दिष्टे	ज्ञान	आकलन	उपयोजन	कौशल्य	एकूण
प्रश्नप्रकार आशय	री. ब ए स जो	री. ब ए स जो	री. ब ए स जो	री. ब ए स जो	
पाठ १	१	१	२ १ १	१ १	१०
पाठ २	१	१ १	१ १ १	१ १	१०
एकूण	२	२ १	३ २ २	२ २	२०
	४	५	७	४	२०

आपण उदाहरणार्थ घेतलेली चाचणी २० गुणांची आहे त्यात आपण फक्त वस्तुनिष्ठ प्रश्न विचारणार आहोत म्हणून इथे केवळ वस्तुनिष्ठ प्रश्न घेतले आहेत.चाचणी अधिक गुणांची असेल तर व त्यात आपण दीर्घोत्तरी व लघुत्तरी प्रश्न विचारणार असेल तर त्या त्या प्रकारच्या प्रश्नांना दिलेले गुण संविधान तक्त्यात असतील.या प्रमाणे आकडा संविधान तक्ता तयार झाला की पुढची पायरी या नुसार प्रश्न पत्रिका तयारकरणे.संविधान तक्ता पुढे ठेवून प्रश्न पत्रिका काढणे, अधिक सुलभ व्हावे यासाठी शिक्षकांनी प्रत्येक घटकावरील उद्दिष्ट निहाय प्रश्नांची यादी तयार करावी ही प्रश्नाची यादी विद्यार्थ्यांनाही उपलब्ध असेल तर विद्यार्थी अधिक सराव करू शकतील.

प्रश्न पत्रिका तयार करणे : पाठ्यपुस्तकातील आशयाच्या घटक निहाय व उद्दिष्ट निहाय प्रश्नांची यादी प्रश्न ब्यांकतयार असेल तर त्यानुसार प्रश्न योजना करावी. प्रश्नपत्रिकेची रचना नेहमी सोप्याकडून कठीणाकडे असावी.सोपे प्रश्न सर्वांनाच सोडवता येतात.त्यामुळे सर्व मुलांना यश प्राप्तीचा आनंद मिळतो व मुले चोकातीने एक एक प्रश्न सिद्ध जातात.प्रश्न पत्रिका तयार करताना आवश्यक सूचना, विद्यार्थ्यांनी काय करणे अपेक्षित आहे हे ठळकपणे प्रश्न पत्रिकेवर नमूद करावे. आपण विचारणार ते प्रश्न सुटसुटीत मुलांना समजणारे असावे.क्लिष्ट भाषेचा वापर टाळावा.प्रचलित शब्द वापरावे. कोणते प्रश्न अनिवार्य, कोणत्या प्रश्नांना पर्याय आहे ते सर्व मुलांना समजेल असे असावे.

गुण विभाजनानुसार नमुना उत्तरपत्रिका तयार करणे.

अशा प्रकारे तयार केलेल्या चाचणीसाठी गुण विभाजनानुसार नमुना उत्तरपत्रिका तयार करावी. व्यक्तिनिष्ठ प्रश्नाची व्यक्तिनिष्ठता या नमुना उत्तरपत्रिके मुळे कमी करता येते. नमुना उत्तरपत्रिका तयार असेल तर अननुभवी शिक्षकांनाही चाचणीचे पेपर तपासून गुणदान करता येईल.

प्रश्न पत्रिकेचे संपादन : अशा प्रकारे तयार केलेली प्रश्न पत्रिका पुन्हा पुन्हा वाचावी. त्यात कोणत्याही तृती राहू नयेत याची काळजी घ्यावी. प्रश्नपत्रिकेतील भाषा, शुद्धलेखन, व्याकरण, गुणदान, प्रश्न, दिलेले पर्याय पुन्हा नीट लक्षपूर्वक तपासावे. अशाप्रकारे शिक्षक निर्मित चाचण्या तयार करून कर्णबधिरांचे भाषा परीक्षण शिक्षक करतात. अशाप्रकारे नियोजनबद्ध चाचणीची निर्मिती भाषा अध्यापनाची सर्व उद्दृष्टते पूर्ण झाली का नाही याबाबत यथार्थ माहिती देते. त्यामुळे आपल्या कर्णबधीर मुलांच्या भाषा संपादन विषयक महत्वपूर्ण निर्णय वर्गशिक्षकाला घेता येतात.

अशाप्रकारे चाचण्या कर्णबधीरांच्या भाषा विकासात अत्यंत मोलाचे योगदान देतात. आपल्या विद्यार्थ्यांसाठी उपयुक्त अशा विविध प्रकारच्या भाषा चाचण्या तयार करणे. त्या भारतीय वातावरणात प्रमाणित क्रू णे. त्यांचा वापर करून विद्यार्थ्यांच्या भाषा विकासाबाबत महत्वपूर्ण माहिती मिळवणे यासाठी या चाचण्यांची माहिती कर्णबधीरांच्या शिक्षकाला असणे आवश्यक आहे.

वर्गाध्यापनात वापरली जाणारी भाषा परीक्षण तंत्र

वर्गात भाषा अध्यापन करताना आपण शिकवलेली भाषिक कौशल्ये किंवा भाषिक घटक आपल्या वर्गातील विद्यार्थ्यांना किती कळले ? त्यांचे या विषयाचे संपादन कसे आहे? हे बघण्यासाठी भाषा शिक्षकाला विविध प्रकारची भाषा परीक्षण तंत्र वापरावी लागतात. या सर्व भाषा परीक्षण तंत्राचा उपयोग वर्गातील भाषा संपादना-विषयी निष्कर्ष काढण्यासाठी केले जातो. या निष्कर्षाचा अध्यापनात आवश्यक ते बदल करणे व विविध अध्यापन साधनांचा प्रभावी वापर करून विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनास मदत करणे, यासाठी केला जातो.

वर्गात शिकवीत असताना, एक एक संकल्पना विकसित करीत असताना, या विविध संकल्पना विद्यार्थ्यांना किती कळल्या हे जाणून घेण्यासाठी अध्यापनात सतत याचा वापर केला जातो. शिवाय घटक चाचणी, परीक्षा यासाठी प्रश्नपत्रिकेतील प्रश्न तयार करताना याचा उपयोग होतो.

अ) ज्ञान आधारित /भाषा आधारित

अ. ज्ञानाधारित परीक्षण तंत्र : भाषेच्या पाठ्यपुस्तकातील पाठ आणि कविता यांचे विद्यार्थ्यांना किती ज्ञान झाले ते बघण्यासाठी घेतलेल्या चाचण्या, घटक चाचण्या, तिमाही, सहामाही परीक्षा यांचा ज्ञानाधारित परीक्षण तंत्रामध्ये समावेश होतो. पाठ्यपुस्तकावर आधारित सर्व परीक्षण ज्ञानाधारित परीक्षण तंत्र असे म्हणतात. पाठ्यपुस्तकातील धडे कविता यांचे विद्यार्थ्यांना किती ज्ञान झाले हे बघणे हा महत्वाचा हेतू असतो. ही चाचणी वर्गशिक्षक तयार करतात. अभ्यासक्रमातील भाषेच्या क्रमिक पुस्तकातील पाठांचा अभ्यास म्हणजेच ज्ञान व यावर आधारित परीक्षण म्हणजेच ज्ञानाधारित परीक्षण. पथ्य पुस्तकातील धडे, कविता यांचे आकलन, त्यावर आधारित प्रश्नांची अचूक उत्तरे देण्याचे कौशल्ये, त्यात शिकवल्या गेलेल्या नवीन शब्दांचा अर्थ सांगणे, त्यांचा वाक्यात उपयोग करणे, त्यातील व्याकरणावर आधारित प्रश्न सोडवणे या प्रकारचे प्रश्न या परीक्षणात विचारले जातात. या परीक्षणात खालील प्रकारच्या चाचण्यांचा समावेश असतो.

१) शब्दसंपदा चाचणी / शब्द ज्ञान चाचणी : नवीन शब्दांचा परिचय होवून शब्दसंग्रह विकसित होणे हा ज्ञानप्राप्तीचाच एक भाग आहे. नवीन शब्दांचे, वाक्प्रचारांचे अर्थ सांगणे, विशिष्ट शब्दाचे विरुद्ध अर्थी शब्द सांगणे, सारख्या दिसणाऱ्या शब्दांमधील फरक सांगणे अशा प्रकारच्या प्रश्नांच्या चाचणीला शब्दज्ञान चाचणी असे म्हणतात. या चाचणीत खालील प्रकारचे प्रश्न असतात.

१) खालील शब्दांच्या अर्थाला अधोरेखांकित करा.

वितंडवाद – फारमोठा वाद, वादविवाद, परिसंवाद, विनाकारण निर्माण झालेला वाद .

ब) प्रेमळ – प्रेमवीर, रागवणारा, मायेने काम करणारा प्रेम नावाचा.

खालील शब्दांचे विरुद्धार्थी शब्द लिहा./ सांगा.

अ) अनुकल ----- ब) सज्जन -----

२) खालील शब्दसामुहासाठी एक शब्द द्या.

अ) घोद्याच्या राहण्याचे घर .

ब) वाघाचे पिल्लू

क) खूप पुस्तकांना एकावर एक ठेवून बांधलेला समूह

४) पुढील शब्दांचे दोन समानार्थी शब्द लिहा.

अ) फुल ----- , -----

ब) सुर्य ----- , -----

१) प्रसाद व प्रासाद या शब्दांचा खालील वाक्यात योग्य ठिकाणी उपयोग करा.

अ) ----- त राहण्याचे भाग्य मला मिळाले हा मला मिळालेला परमेश्वराचा -----
असे मी मानतो.

३) व्याकरण चाचणी :- व्याकरणाचा अभ्यास हाही ज्ञानप्राप्तीचा भाग आहे. व्याकरणाच्या ज्ञानाची चाचणीही ज्ञानात्मक परीक्षणाचा एक भाग असते. वाक्यातील नामे विशाषणे ओळखा, नामापासून विशेषणे तयार करा, विशेषणापासून भाववाचक नामे तयार करा. दिलेल्या परीच्छेदात योग्य विराम चिन्हाचा वापर करून पुन्हा लिहा. शब्दाची शुद्ध रूपे लिहा. विविध नामे, सर्वनामे, विशेषणे, क्रियापदे, अव्यये यांचा योग्य ठिकाणी वापर करा यासारखे प्रश्न या चाचणीत असतात.

खालील समूहापासून वाक्य तयार करा व लिहा.

१. पाहिजे रोज स्नान केले आम्ही.-----

२. उषे शाळेत आमच्या मुले आहेत. -----

रिकाभ्या जागा भरा.

- १.. मी उद्या सायंकाळी तुज्या घरी -----_येवू, येईन, आलो.)
२. अशोक फार मोठा राजा ------(जातो, गेला, होता.)
३. आपण -----आईबाबांची आज्ञा पालवी.(आपल्या, आमच्या, दुसऱ्याच्या.)
४. राम,लक्ष्मण ----- सीता वनवासाला गेले.(पण, आणि, परंतु.)

याशिवाय भाषा ग्रहण चाचणी, भाषा रसग्रहण चाचणी या सर्व प्रकारच्या चाचण्यांचा या प्रकारच्या परीक्षणात समावेश होतो.

भाषाधारित भाषा परीक्षण ; भाषा परीक्षणात भाषेच्या विकासात विद्यार्थी कुठे आहे / त्याच्या वयानुसार त्याची भाषा विकसित झाली का नाही? त्याच्या भाषा विकासात नेमक्या अडचणी कोणत्या हे बघण्यासाठी ह्या भाषाधारित भाषा चाचण्यांचा उपयोग होतो. भाषेची सर्व कौशल्ये व सर्व भाषिक घटकांचा विद्यार्थ्यांमध्ये किती विकास झाला हे याद्वारे बघितले जाते.हे परीक्षण भाषा विषयाच्या क्रमिक पुस्तकावर आधारित नसते. विद्यार्थ्यांच्या वयानुसार अपेक्षित भाषा विकासानुसार त्याने अपेक्षित भाषा कौशल्ये आत्मसात केली किंवा संपादित केली का? अपेक्षित भाषा संपादनात त्याला काही अडचणी आहेत का हर बघण्यासाठी भाषाधारित परीक्षण केले जाते. यात खालील प्रकारचे प्रश्न विचारू जातात.

१) श्रवण कौशल्यपरीक्षण : यामध्ये खालील प्रकारे प्रश्न विचारले जातात.

१. शब्द ऐका व दाखवा कळ, दादा, पोपट, झोपाळा.
२. ऐका व कृती करा खुर्चीत बसा, दोन टाळ्या वाजवा, हिरवा बॉल दे.
३. ऐका व लिहा.

२) वाचा कौशल्य परीक्षण

१. वाचा व बोला.
२. चित्र बघा त्याचे नाव सांगा.
३. चित्र बघा एक वाक्य बोला.

३)ओष्ठवाचन कौशल्य परीक्षण –

अ) वाचाध्वनिस्तर – बोलली जाणारी मुळाक्षरे बघा.ओळख/बोला/लिहा/दाखवा (.विद्यार्थ्यांच्या लेवलनुसार) आवाजसाहित किती ध्वनी ? आवाजरहित किती ध्वनी?

ब) शब्दस्तर –

- १.बोलले जाणारे शब्द लक्षपूर्वक बघा .ओळख/बोला/लिहा/दाखवा.(विद्यार्थ्यांच्या लेव्हलनुसार)
- क ससा /मासा, दादा/सदा, पेरू/तरू .
- ख विमान/मोटर/ आगगाडी.
- ग मुलांची नावे त्यांच्या वातावरणातील शब्द.

४) शब्द बघा शब्दातला फरक सांगा.

तार /ताट, हात/दात, कण/मान, आवाजसाहित किती शब्द? /आवाजरहित किती शब्द ?

क) **वाक्यस्तर :** वाक्य ओष्ठवाचन करून बघा.ओळख/ बोला/लिहा/दाखवा .(विद्यार्थ्यांच्या लेव्हलनुसार)

१. राम गावाला गेला/श्याम गावाला गेला.
२. हात धू /पाय धू .

३. बाबा बाहेर गेले / बाबा बागेत गेले.

ड) अर्थस्तर : वाक्य ओष्ठ्वाचन करून बघा. कृती करा.

१. हात धू / पाय धू .

२. बूट घाल/बूट आं/फुल परडीत ठेव /व्ही टेबलवर ठेव.

१) संकीर्ण आज्ञा :

१. दाराबाहेर जा. झाडाचे फुल तोड.

२. वही काढ.त्यावरचे चित्र दाखव.

वही कुठे ठेवलीस? दारावर काय आहे? तू काल कुठे गेला होतास?

३. शिक्षकांनी काय सांगितले ते नीट बघा.विचारलेल्या प्रश्नाची उत्तरे द्या. शिक्षक सांगतील –

१. एक चोर आला,हर घेवून पळाला.

कोण आला? चोर काय घेवून पाळला?

२. बाबा गावाला गेले. त्यांनी मोनालीला बाहुली आणली.

बाबा कुठे गेले? बाबांनी मोनालीसाठी काय आणले?

४)खुणा बघणे (खुणा बघून आकलन विषयक चाचणी)-

- **मुळाक्षरस्तर :** मुळाक्षराची खूण बघा. ओळखा/बोला/लिहा/दाखवा. (विद्यार्थ्यांच्या स्तरानुसार)
- **शब्दस्तर -** खुणांनी दाखवलेले शब्द बघा.ओळखा/बोला/दाखवा.(विद्यार्थ्यांच्या स्तरानुसार)
- **अर्थस्तर-** खुणांनी दाखवलेले वाक्य बघा.कृती करा.(विद्यार्थ्यांच्या लेव्हलनुसार) खुणा/संकेत अभिव्यक्ती चाचणीमध्ये कर्णबधीर मुलाला खुनाच्या माध्यमातून अभिव्यक्ती करण्यास सांगून त्याची चाचणी घेता येते .त्यासाठी खालील प्रकारचे प्रश्न विचारता येतील.
- लिखित मुळाक्षरे बघा व करपल्लविणे दाखवा.
- दिलेले शब्द खुनाच्या /संकेताच्या माध्यमाने दाखवा.
- वाक्य बघा व खुणांनी/संकेतांनी दाखवा. चित्र बघा.त्यातील वस्तू /फळे /पक्षी /वाहने /माणसे खुणांनी/संकेतांनी दाखवा.
- लिखित वाक्य दुरुस्त करा व खुणांनी/संकेतांनी दाखवा. प्रश्न /आज्ञा/भावनादर्शक वाक्ये दाखवा.
- एक गोष्ट सांगा .(खुणा /संकेत वापरून)
- एखादा प्रसंग वर्णन सांगा.

वाचन कौशल्य परीक्षण :

अक्षर बोध, शब्द बोध, वाक्यबोध, आकलन,शब्दार्थ जाणण्याची कौशल्य,शब्दकोश वाचन, ही वाचनाची कौशल्ये आहेत.

अक्षर बोध :-

- मुळाक्षर बघा समान मुळाक्षरावर गोल करा.

अ.-आ,ई,उ,अ, म- प, ब, म, फ

दिलेल्या म अक्षरावर काट मारा.

कमल विमल महादेव काम चमक मोहमद .

- **शब्दबोध :-**

दिलेला शब्द शब्दांच्या यादीत बघा व गोल करा.

घर.-- सर तर घर जर राजा :- सजा ,राजा, सय ,भय.

➤ वाचन आकलन.

हे चित्र कशाचे आहे?

याप्रकारे तीन अक्षरी शब्द /चार अक्षरी शब्द/ पाच अक्षरी शब्द

- योग्य शब्दावर खून करा.

कवतुक /कवतिक / कौतुक /कौतूक.

- वाक्यबोध :-

दोन वाक्य सारखी का वेगळी?

१.ओउजा झाली का?/ पूजा आली का? २.बटाटेवडा गरम आहे./बटाटेवडा नरम आहे.

३.समीर गावाहून आला./समीर गावातून आला.

- दोन शब्दाचे वाक्य:-

चित्र बघा. वाक्य नीवडा. १.विना रडते / विना हसते. २. राधा खाते /राम खातो.

- वाक्य वाचा. क्रिया /कृती करा.

१.बूट आण. २.शर्ट घाल. ३.पेन्सिल दे. ४.व्ही दाखव. ५.उडी मार.

* तीन शब्दांचे वाक्य.

चित्र बघा.वाक्य ओळखा.१) राधा केस विंचरते. / राम केस विंचरतो .

५) वीणा केळे खाते./ वीणा सफरचंद खाते. ३) गोष्ट वाचा दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरे द्या. ४) चित्र बघा दिलेल्या प्रश्नाची उत्तरे द्या.

६) लेखन कौशल्याची चाचणी

विविध मुळाक्षरे काढणे.

विविध शब्द लिहिणे.

शब्द पूर्ण करा.

स- र - द, के-----, मो---बी .

वाक्य पूर्ण करा.

----- केळे आण.

दाराजवळ ----- रहा.

कमल सफरचंद -----

गोष्ट पूर्ण करा.चित्राचे वर्णन करा. माहिती लिहा.

पत्र लिहा.

गतीलेखन, श्रुतलेखन, सुलेखन, दृकलेखन, शुद्धलेखन यासाठी विविध प्रश्न.

अशा प्रकारे वर्गात भाषाधारित अध्यापनात विविध भाषा कौशल्यावर तसेच भाषा घटकांवर आधारित प्रश्न विचारले जातात.

ब) मुक्त प्रश्न भाषा परीक्षण तंत्र आणि बद्ध प्रश्न भाषा परीक्षण तंत्र :

कर्णबधीर मुलांना वर्गात भाषा अध्यापन करताना भाषा अध्यापनाची आपली उद्दिष्ट किती प्रमाणात साध्याझाली? कोणती उद्दिष्टे सध्या झाली नाहीत? हे बघण्यासाठी वर्गात कर्णबधीराणा विविध प्रकारचे व्यवसाय देऊन त्यांच्या भाषा संपादनाचा अध्यास करता येतो. वर्गाध्यापन करताना कर्णबधीराना खालील दोन प्रकारच्या परीक्षण तंत्राचा उपयोग करता येतो.

१) मुक्त भाषा परीक्षण तंत्र ; या प्रकारच्या परीक्षण तंत्रात विद्यार्थ्यांना असे प्रश्न विचारले जातात की ज्यांची उत्तरे देण्यासाठी विद्यार्थ्यांना त्यांच्या संपादित भाषेचा उपयोग करावा लागतो.ही उत्तरे देताना विद्यार्थ्यांना स्वतःचा विचार वा मत व्यक्त करण्याचे स्वातंत्र्य असते. भाषा अभिव्यक्तीवर हे प्रश्न आधारित असतात.अशा प्रकारच्या चाचणीमध्ये खालीलप्रकारचे प्रश्न असतात.या प्रकारच्या चाचणीद्वारे विद्यार्थ्यांच्या भ्वा प्रभूत्वाविषयी, भाषा प्राविण्याविषयी निदान करता येते.ह्या चाचणीतील प्रश्न सोडवताना कोणते शब्द वापरायचे,कोणत्या भाषेचा उपयोग करायचा. वाक्यरचना कशी करायची याबाबत विद्यार्थ्यांला स्वातंत्र्य असते.

- चित्र बघा व उत्तरे द्या.
- चित्राला नाव द्या.

मुद्दे बघून गोष्ट पूर्ण करा.

- चित्र बघा दोन ते तीन वाक्य बोला/लिहा..
- चित्राचे वर्णन करा.
- वाक्यात उपयोग करा.
- निबंध लिहा.
- पत्र लिहा.

अशा प्रकारचे प्रश्न या प्रकारच्या परीक्षणात विचारले जातात.

बद्ध भाषा परीक्षण तंत्र : या प्रकारच्या परीक्षण तंत्रात भाषा चाचणीत असे प्रश्न विचारले जातात की ज्याची विशिष्ट ठरलेली उत्तरेच विद्यार्थ्यांला द्यायची असतात. विद्यार्थ्यांच्या भाषा ज्ञानाचे , भाषेचा उपयोग करण्याच्या क्षमतेबाबत परीक्षण यात केले जाते.या प्रकारच्या भाषा परीक्षणात विद्यार्थ्यांने द्यावयाचे उत्तर विशिष्ट ठरलेले

असते.तेच उत्तर दिले तरच गुण मिळतात.तेच उत्तर दिले नाही तर गुण मिळत नाही. ह्या प्रश्नाचे उत्तर लिहताना विद्यार्थ्यांला स्वातन्त्र्य असते.

उदाहरणार्थ :

- खालील वाक्यातील नाम/सर्वनाम अधिरेखांकित करा.
- खालील वाक्याचा काळ ओळखा.
- दिलेले वाक्य दिलेल्या सूचनेनुसार बदला.
- चुकीचा शब्द खोडा.
- याशिवाय रिकाम्या जागा भरा, पर्याय निवडा, जोड्या आव,एका शब्दात उत्तरे द्या, कोण कोणास म्हणाले?यासारखे प्रश्न या परीक्षणं तंत्रात वापरले जाताट .

प्रत्यक्ष/ अप्रत्यक्ष /अनुमानीय/अनुमानिक/ तर्काधारित भाषा परीक्षण तंत्र :

अ)प्रत्यक्ष भाषा परीक्षण तंत्र : प्रत्यक्ष भाषा परीक्षण तंत्रामध्ये आखाडा प्रसंग शाळेत घडवून आणून त्यात विद्यार्थी कसा वागतो,कशी भाषा वापरतो याचे परीक्षण केले जाते, वर्गात भाजीचे दुकान तयार करून व्यवहारात आवश्यक भाषा विद्यार्थी वापरतो का? छोटे घर तयार करून घरातील दैनंदिन प्रसंग मुद्दाम घडवून आणून त्यात विद्यार्थी कसा वागतो,भाषेचा उपयोग कसा करतो ते बघितले जाते.

ब) अप्रत्यक्ष भाषा परीक्षण तंत्र : अप्रत्यक्ष पद्धतीच्या भाषा परीक्षणात विद्यार्थ्यांना विशिष्ट भाषिक कार्य पूर्ण करायला सांगितले जाते.उदा. चित्राचे वर्णन करा,निबंध ल,पत्र लिहा असेष्य विद्यार्थ्यांना विचारले जातात.विद्यार्थी पेपरवर लिहितात. या पद्धतीने भाषिक परीक्षणात विद्यार्थ्यांच्या भाषा प्रविण्याविषयी , भाषिक क्षमतेविषयी माहिती मिळवली जाते.बहुतांश भाषा चाचण्या अप्रत्यक्ष पद्धतीने विद्यार्थ्यांचे भाषा परीक्षण करतात. त्यातील विशिष्ट प्रश्नांना विद्यार्थी विशिष्ट प्रतिसाद देतात.

क) अनुमानीय/अनुमानिक/तर्काधारित भाषा परीक्षण तंत्र : या प्रकारच्या भाषा परीक्षणात उत्तरे देताना पाठ,गोष्ट, उतारा यातील मजकूर वाचून त्याआधारे अनुमान काढवे लागते. तर्क करावा लागतो असे प्रश्न विचारलेले असतात .पाठावर/गोष्टीवर/उताऱ्यावर आधारित प्रश्नाची उत्तरे, पाठातील वा गोष्ट किंवा उतार्यातील मजकूर वाचून सहज देता येत नाहीत.या परीक्षणात खालील प्रकारचे प्रश्न असतात.

❖ टेबलाखाली पुस्तक होते. पुस्तकावर मांजर बसले होते.

१. मांजर कशाखाली बसले?

२. टेबलाखाली कोणता प्राणी होता?

❖ पुढे काय होईल ते सांगा.

१. मुलगा पडला आणि त्याला -----

२. मनीषा जोरात धावत आली आणि तिने -----

३. गाय धावत येताना बघून छोटे बाळ -----

तर्काधारित भाषा परीक्षण तंत्राचा उपयोग पाठ्यपुस्तकासह चाचणीत होतो.पुस्तक विद्यार्थ्यांसमोर असते पण पाठातले जसेच्या तसे बघून प्रश्नांची उत्तरे देता येत नाहीत.पाठातील मजकूर वाचून अर्थ समजून विचार करून उत्तरे द्यावी लागतात.

भाषा मुल्यांकन करताना शिक्षकांनी घ्यावयाची खबरदारी .

- ❖ प्रमाणित भाषा चाचणी निवडताना ती आपल्या विद्यार्थ्यांसाठी उपयुक्त,यथार्थ आहे याची दक्षता घ्यावी.ती कोणत्या सामाजिक वातावरणात तयार झाली त्याचाही विचार करावा.
- ❖ आपल्या विद्यार्थ्यांसाठी स्वतः चाचणी तयार करायची असेल तर ती विश्वसनीय, यथार्थ, सुलभ, असेल याची काळजी घ्यावी.
- ❖ चाचणी केव्हा, कुठे, कोणत्या आशयावर, किती वेळाची, कोणत्या प्रकारचे प्रश्न असणारी असेल त्याची पूर्व कल्पना विद्यार्थ्यांना द्यावी.
- ❖ आपल्याला चाचणी का द्यायची, ती कोण तपासणार,त्याच्या निष्कर्षाचा काय उपयोग होणार याची पूर्वकल्पना विद्यार्थ्यांला द्यावी.
- ❖ चाचणीची भाषा सहज, सुलभ व आकलनीय असावी.
- ❖ चाचणी सोडवताना विद्यार्थ्यांने काय करावे याच्या स्पष्ट सूचना विद्यार्थ्यांला द्याव्यात.
- ❖ चाचणीतील प्रश्नांची रचना सोप्याकडून कठीनाकडे असावी.सुरवातीचे सोपे प्रश्न सर्वच मुलांना सोडवता यावे. आपल्याला प्रश्न सोडवता येतात, ही भावना पुढील सर्व प्रश्न सोडवण्यास प्रेरित करते.
- ❖ भाषा चाचणी खेळाच्या तासाला, ज्यावेळी शाळेतील इतर सर्व मुले बाहेर खेळतात.किंवा जेवणाच्या तासाला घाईघाईत घेवू नये.
- ❖ ज्या विद्यार्थ्यांला आपल्याला चाचणी द्यायची आहे, त्या विद्यार्थ्यांची तब्येत चांगली नसेल तर चाचणी घेवू नये.
- ❖ मुले खूप थकलेली असतील, कंटाळलेली असतील त्यावेळी चाचणी घेवू नये.
- ❖ चाचणीचा आशय मुलांना पुरेसा आधी सांगितला जावा.
- ❖ सामुहिक चाचणी द्यायची असेल तर मुले एकमेकांचे बघून प्रतिसाद देत नाहीत याची खात्री करून घ्यावी.
- ❖ सुटी लागल्यावर किंवा सुटी संपल्यावर लगेच चाचणी देऊ नये.
- ❖ चाचणी देताना आपल्याला नेमका प्रतिसाद काय द्यायचा हे मुलांना कळायला हवे.ते कल्ले की नाही हे शिक्षकाने खात्री करून घ्यावी.त्यासाठी आवश्यक असल्यास सराव करून घ्यावा
- ❖ चाचणीला एक तासापेक्षा जास्त वेळ लागू नये.
- ❖ चाचणी ज्या ठिकाणी घेणार तेथील वातावरण आल्हाददायक असावे.
- ❖ अंधार, दुर्गंधी, कोंदट असणाऱ्या जागी चाचणी देऊ नये.हवा, उजेड भरपूर असावा.
- ❖ चाचणीमध्ये विद्यार्थ्यांना लिखित उत्तरे द्यावी लागत असतील तर डेक्स बेच पुरेश उंचीचे असावेत.लेखन साहित्य योग्य असावे.
- ❖ मुलांना भोती वाटेल अये वातावरण नको.
- ❖ कृतियुक्त किंवा तोंडी परीक्षा, चाचणी देताना मुलांशी मैत्रीपूर्ण संबंध असावे.
- ❖ मधून मधून मुले कंटाळतात का? याकडे लक्ष असावे.चाचणी सोडवण्यास मुलांना प्रोत्साहन द्यावे.
- ❖ चाचणी मुलांच्या लेव्हलची असावी. चाचणीची भाषा पातळी मुलांच्या भाषा पातळीची असावी.
- ❖ मुले नीट समजून घेऊन प्रश्नांना प्रतिसाद देतात की चाचणी लवकर संपवायची म्हणून भराभर अंदाजे उत्तरे देऊन टाकतात हे बघावे.

- ❖ चाचणी विषयी मुलांना पूर्वकल्पना द्यावी.
- ❖ चाचणीतील मुलांचे प्रतिसाद नीट तपासावे.त्याचे विश्लेषण करून निष्कर्ष काढावे.चाचणीच्या निष्कर्षाची नोंद ठेवावी.
- ❖ मुलांच्या प्रगतीचे अहवाल स्पष्ट, आकलनीय व सुवाच्च लिहावे.त्याचा विद्यार्थी पुढच्या वर्गात जैल्लेव्हा उपयोग होतो.
- ❖ एका चाचणीत विद्यार्थ्यांने चुकीचे प्रतिसाद दिले,त्याला कमी गुण मिळाले म्हणून त्या विद्यार्थ्याला लगेच ढ, मड्ड, मतीमंद, गतिमंद अशी लेबले लावू नये.त्याला आवश्यक प्रोत्साहन देऊन पुढील चाचणीत त्याला चांगलू प्रतिसाद देण्यास तयार करावे.
- ❖ विद्यार्थ्यांने केलेल्या चुका त्याच्या निदर्शनास आणून देवून त्या तो पुन्हा करणार नाही याची दक्षता घ्यावी.

३.२.५ संप्रेषण आणि भाषेसंबंधित गरजांची ओळख

३.३ सारांश

३.४

स्वाध्याय

- अ) भाषा परीक्षण / भाषा मुल्यांकन म्हणजे काय त्याचे विविध प्रकार कोणते?
आ) भाषा परीक्षण व पाठ्यपुस्तकावर आधारित भाषा परीक्षण म्हणजे काय? या दोघांमध्ये असलेले साम्य व फरक लिहा.
- इ) कर्णबधीरांच्या भाषा शिक्षणात भाषा परीक्षणाचे स्थान व महत्त्व स्पष्ट करा.
- ई) कर्णबधीरांच्या भाषाशिक्षणात भाषा परीक्षण केंव्हा व कसे केले जाते?
- उ) कर्णबधिरांच्या वर्गाध्यापानात वापरल्या जाणाऱ्या भाषा परीक्षण तंत्राचे सविस्तर वर्णन करा.
- ऊ) भाषापरीक्षणाचे विविध प्रकार कोणते ते सांगून तुमच्या कर्णबधीर विद्यार्थ्यांच्या भाषा परीक्षणासाठी योग्य चाचणीची निवड कशी कराल?
- ऋ) भाषा परीक्षणात भाषा शिक्षणात महत्त्व स्पष्ट करून भाषा परीक्षणाचे विविध प्रकार कोणते ते सांगा.
- ॠ) भाषा परीक्षण म्हणजे काय? भाषा परीक्षणाचे प्रकार लिहा.
- ऐ) भाषा परीक्षण ही कर्णबधीरांच्या शिक्षणातील महत्त्वाची पायरी आहे. या विधानाची चर्चा करा.

टिपा.

- भाषा परीक्षण अर्थ व व्याप्ती.
- भाषा परीक्षण व भाषा पाठ्यपुस्तकावर आधारित भाषा परीक्षण यातील साम्य व भेद.
- भाषा परीक्षणाचे प्रकार.
- वर्गातील भाषा परीक्षणाचे तंत्र.
- ज्ञानाधारित / भाषाधारित भाषापरीक्षण.
- मुक्त भाषा परीक्षण / बद्ध भाषा परीक्षण
- अप्रत्यक्ष भाषा परीक्षण
- प्रत्यक्ष भाषा परीक्षण